

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/zavodszky-geza-egy-rendhagyó-magyarország-történet-07-03-02/>

Závodszy Géza

Egy rendhagyó Magyarország-történet

(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)¹

Vay Dániel gróf az 1840-es évek egyik legígéretesebb politikusa volt. Szónoki tehetségét a kortársak Kossuthéhoz mérték. Alig több mint húsz évesen, a német, francia, angol nyelv birtokában már olvasta a német és a francia gondolkodók alapműveit, ismerte az amerikai alkotmányt. A Széchenyi Akadémiai beszéde körül kibontakozó vitában az ő cikke tartalmazta a legtöbb konkrétumot. Lipcsében kiadott politikai elemzése eredeti látásmódról tanúskodó érdekes kordokumentum. Az 1847/48-as országgyűlésen a főrendi táblán az ellenzék vezérszónoka. Hogyan lehetséges, hogy az összefoglaló művek a nevét sem említik? Egy elhárított párbaj szakította meg politikusi pályáját, ez az egy mozzanat kap említést. Életkedve és alkotóereje azonban nem apadt el. Nevéhez fűződik a történelmi ismeretterjesztés úttörő alkotása, a nagy terjedelmű *Magyarország története*. A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy műveinek, országgyűlési szereplésének elemzésével személyét visszaemelje a magyar történelembe, és megrajzolja életútját, amelyről még használható lexikoncikk sem áll rendelkezésre.

A Századok 1879. 4. számában, a „Vegyes közlések”-ben olvasható a következő hír: „Gróf Vay Dániel Debrecenben előfizetési felhívást bocsátott ki Magyarország történetére, mely 10 ívet tartalmazó füzetekben fog megjelenni.” (A nagyközönség érdeklődésére számot tartó művek, mint például Gracza György nevezetes ötkötetes krónikája a magyar szabadságharcról eredetileg szintén olcsó füzetek formájában volt kapható.) „Szerző szabadelvű irányban fogja történetét tartani” – olvassuk. A szerző célja a mű megírásával s közrebocsátásával a millenniumra „könnyed modorban tartott történetet adni”. A háromkötetes munka hamarosan, már 1888-89-ben napvilágot látott.²

„A millenniumnál kell, hogy hazánknak régi lakóit és nemzetünk múltját ösmerjük – írja az Előszóban az öregedő szerző, megtartva boldogabb ifjú korának, az 1840-es éveknek nyelvezetét. „Kell, hogy a honalapító Árpád és nagy király utódai emlékeinek hódoljunk [...] Magyarország századokon által az európai műveltségnek és keresztyénségnek elővédje. Múltjára önérzettel, örömmel tekinthetünk vissza.” Vay Dániel a millenniumot nagy és szent ünnepnek nevezi. Művét a haza „lelkes hölgyeinek és ifjúságának” ajánlja, s így Magyarország-történetét el is helyezi a népkönyvek sorában. Kérdés, hogy megmarad-e a tudós munkákra támaszkodó ismeretterjesztés keretei között. A kérdésre a mű elemzésével kell válaszolni.

Vay Dániel magyar történetét a szakirodalom nem említi, a könyvet kevesen ismerik,³ legfeljebb antikvár érdekességként forog. Igaz, historiográfiai mércével – szerzője lényegében műkedvelő történetíró – tudományos értelemben sok újat nem hoz. A történelmi ismeretterjesztő művek értékelésének, elemzésének viszont nincsen olyan kiterjedt irodalma, mint az oktatásra szánt kompilációknak, azaz a tankönyveknek. Pedig a nemegyszer

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

szubjektív szempontokat érvényesítő, tantervektől nem korlátozott „népkönyvek” hozzájárulását a nemzeti tudat alakításához számba kellene venni.

Vay Dániel gróf nevét az olvasó emberek általában ismerik. Nem groteszk, hogy ez az ismertség egy a maga idejében visszatetszést kiváltó társadalmi eseményhez, egy meg nem történt párbajhoz kötődik, és a párbajok története tartja életben?⁴ Még Vay tehetségét, egykori sikereit is ezzel kapcsolatban, egy-egy sajnálkozó mondatban szokás említeni, miszerint a szerencsétlen ügy ígéretes politikai pályát tört ketté. De mi is történt? A kortárs (az esemény idején, 1848 januárjában 21 éves) Búscbach Péter emlékiratainak szűkszavú elmondása szerint: *„Volt a főrendek közt egy főúr – gr. Waldstein –, akinek a fiatalság közt spadassin [fizetett, hivatásos párbajozó] híre volt, azon hozzáadással, hogy ő keresi az alkalmat az ellenzék tagjaival való összetűzéshez [...] gr. W. tényleg kihitta b. [valójában gróf] Vay Dánielt – az ifjúságnak egyik kedvencét – a főrendiházi ellenzék legjobb szónokát. Ez azonban nem fogadta el a kihívást, s ez által lehetetlenné tevén magát a társadalmi életben – visszavonult végképp a politikai élettől.”*⁵

E ponton kitérőt teszünk, és megkíséreljük, hogy rekonstruáljuk a maga idejében, legalább is a „felsőbb” körökben nagy port kavart esetet. Az afférról három nap múltán, mintegy első kézről, levélben számolt be az önjelölt pesti brit konzul – különben őszinte magyarbarát – Joseph Andrew Blackwell Sir Arthur Magenisnek, a bécsi brit nagykövetség ügyvivőjének.⁶ Blackwell, aki szívélyes kapcsolatra törekedett a magyar politikai élet bármely árnyalatát képviselő személyiségeivel, 1848. január 14-ét a konzervatív Waldstein János gróf társaságában töltötte.⁷ E napon folyt a felsőtábla vitája az alsótábla üzenetének közadózással kapcsolatos részéről. Mint ismeretes, a hadi adóval, az országos pénztárral és a házi adóval kapcsolatos támogató és ellenző vélemények (az alsótáblai követek utasításaiban is) más-más arányban oszlottak meg. A főrendek nagybirtokosként különösen a házi adóval kapcsolatban éltek fenntartással, attól tartva, hogy a megyegyűlések kismemesi többsége azt kárukra állapítja meg.

A vitában Waldstein is felszólalt, és – Blackwell fogalmazásában – sajnálatát fejezte ki, hogy egy legmagasabb rangú főnemes, Eszterházy herceg betegsége miatt nem lehet jelen, és nem szavazhat egy ilyen fontos kérdésben. Vay Dániel gróf *„az egyik forrófejű [...] ellenzéki úr úgy forgatta ki Waldstein szavait, mintha azt mondta volna, hogy ha a herceg jelen van, a javaslat ellen szavaz.”* Továbbá azt mondta, hogy Waldstein viselkedése (valójában: kifejezése) nem parlamentáris és illojális. Itt jegyezzük meg, hogy az országgyűlésben vitázó felek szóhasználatában az ellenfelekre alkalmazott „imparlamentális”, „illojális” jelzők nem számítottak szokatlannak, a vitázó felek korábban is éltek ezekkel.⁸

Vay Dániel Waldsteinnek címzett véleménye, a felsőtáblai napló szövegének tanúsága alapján⁹ tárgyyszerű volt, de az ellenzéki szerepből adódóan, túlmutatott a rendi kiváltságokon alapuló jogalkotáson. Blackwell – legyünk jóhiszeműek – csak felszínesen ismerte a rendi Magyarország törvényhozási gépezetét, és az aktusokat nyilván az angol parlament működése szerint – egy ember, egy szavazat – értelmezte. Vay Dániel mondandóját általános kritikával kezdte, az alkotmányos életet, különösen a megyékben megterhelő plenipotencia [teljhatalom] gyakorlatát kárhóztatta, majd a *„plenipotentiákat”* Waldsteinnel ellentétben a felsőtáblán is rosszalta. A név szerinti szavazás ugyanis csak fokozatosan jött szokásba, a döntéseket többnyire úgynevezett súlyozott szavazással hozták, melynek a lényege, hogy a

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

tekintélyes képviselők szavazata többet nyomott a latba, mint másoké. Waldstein – Vay Dániel által kifogásolt – mondata e tekintetben teljesen világos: „*Parányi voksa*” a nélkül hangzik el, hogy olyan súlya volna, mint amelyet „*egy igen nagy bírtok s dúsgazdagság adnának [...] ut vota ponderentur, quam numerentur [...]*”.¹⁰ Mintegy az ülésterembe idézte a betegsége miatt távolmaradó Eszterházy herceg szellemét.

Az ülés után Waldstein Blackwell István nádorhoz vitte bemutatkozó látogatásra, majd a palotából távozva, kocsiját az angolnak átengedve elbúcsúzott azzal, hogy „*sürgős dolga van egy úrral*”. Ez a sürgős dolog a nyilván mit sem sejtő Vay Dániel hideg fejével provokálása volt. Sértés valójában nem történt. A többi, amit Blackwell levelében olvashatunk, egymásnak is ellentmondó, harmadkézből kapott pletykák és találgatások, melyek többnyire a felsőbb körökben terjedtek.¹¹

Az esetről empátiával, s ezért emberi vonatkozásait illetően leginkább hitelesen Kászonyi Dániel emlékezik meg,¹² annak ellenére, hogy utóbb, a negyvenes évei vége felé járó, öregedő, vidéki életet élő grófról igen előnytelen képet rajzol. Ismerte személyesen, 1864 szeptemberétől egy ideig Szentgyörgyábrányban¹³ Vay Dániel Ábris nevű fiának nevelője volt. Kászonyi számára magától értetődő, hogy Waldstein a bécsi ármány eszköze. E véleményében a közvélemény jó része osztozott.¹⁴ Tény, hogy Waldstein két hónappal korábban Kossuthot is provokálta, de Kossuth „*tudva, hogy bérgyilkossal áll szemben, megizente neki, hogy az országgyűlés befejezése után bármikor a rendelkezésére áll, most azonban [...] életével és egészségével az általa képviselt megyének tartozik [...]*”¹⁵ Figyelemreméltó, hogy Kossuth válasza a képviselői mentelmi jogot előlegezi meg. Ha Vay Dániel hasonló választ ad, a közvélemény – mint Kossuth esetében – minden bizonnyal mögéje áll, és a kardcsörtető nem férhetett volna hozzá. A meglepett és impulzív fiatalember azonban elfogadta a kihívást. Párbajsegédül a szintén nagy párbajozó Teleki Lászlót,¹⁶ valamint Wenckheim Bélát kérte föl. Gyávaságról tehát – amivel utóbb többen rosszhiszeműen gyanúsították¹⁷ – szót ejteni fölösleges, hiszen a konfliktust, ha nem is elegánsan, az etikett szerint bocsánatkéréssel is rendezni lehetett volna.¹⁸

A párbaj a meglehetősen belterjes arisztokrata férfítársaságban nyilván nem maradhatott titokban. Bármennyire is férfidolog volt, Vay Erzse, Dániel nővére,¹⁹ Gyürky Pál krassói főispán felesége megtudta, hogy fivére a leghírhedtebb párbajhőssel fog megverekedni. Sógornőjének „*a párbajt oly borzasztó színekben festette le [...], hogy az már ura véres holttestét látta maga előtt*”.²⁰ Az ünnepest szépség, Sennyey Amália bárónő (ekkor mindössze 19 éves, csecsemő gyermek anyja) sírógörcsöket kapott, többször eszméletét veszítette, mellének pisztolyt szegzett, és azzal fenyegetőzött, hogy megöli magát és gyermekét is, majd arra készült, hogy az ablakon kiugrik. Vay Dániel kérlelt, fenyegetőzött, de a feleségét rajongva szerető férj²¹ végül megtört. Levelet írt Teleki Lászlónak, melyben kérte, lehetőleg csinálja vissza a párbajt Waldsteinnel. Teleki azonban – aki bocsánatkérés félét is tolmácsolhatott volna – erre a szerepre nem volt alkalmas. A levelet dühödten széttépte, és közölte Waldsteinnel, hogy Vay bátorság híján vonakodik kiállni.²² A közvéleményt szerencsétlenül hangolta, hogy Vay, aki megfogadta, politikai szereplésével örökre fölhagy, azonnal elutazott Pozsonyból. A szóbeszéd szökést emlegetett. „*Magyarország egyik legkitűnőbb emberét tette tönkre barátainak szűkkeblűsége [...] ellenfeleinek cselszövő gonoszsága [...]*”, írta utóbb Kászonyi.²³ Följegyzésre érdemes, hogy Waldsteintől Dániel öccsei, a huszártiszt Mihály és a dzsidás kadét László, valamint az ellenzék több vezéralakja elégtételt kért, de Waldstein ezt elutasította, és mint ki dolgát végezte, elutazott Pozsonyból.²⁴

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet (Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

A kitérő után térjünk vissza a pályakép, az életút vázlatos áttekintéséhez! Vay Dániel 1820-ban született Felsővadászon (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye), de igazi bölcsője, otthona Berkesz volt (ma Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). Családjá egyike a legősibb nemesi famíliáknak. Édesapja Vay Ábrahám báró (grófi rangra 1830-ben emelkedett), édesanyja Kazinczy Zsófia, Kazinczy Ferenc unokahúga.²⁵ Dániel hetedik gyermekükként született. Összesen tizenkét gyermeknek adtak életet, valamennyi megérte a felnőttkort.

A családot, a kiterjedt rokonságot és az egész szűkebb régiót erős kálvinista szellemiség határozta meg. A titkosügynökök jelentései, melyeket (1825-től) Leopold Ferstl, az országgyűlési rendőrség vezetője továbbított Pozsonyból Sedlnitzky rendőrminiszterhez, előszeretettel állították, hogy az ellenzéki mozgalmakat voltaképpen a kálvinisták gerjesztik, és a magyar nyelvet is a reformátusok akarják hivatalossá tenni, hogy Magyarországot így szakítsák el az örökös tartományoktól,²⁶ és a protestánsok teljességgel megbízhatatlanok.²⁷ A valóságban a reformok hívei, a konzervatívok és az udvar megvesztegetett emberei nagyjából azonos arányban oszlottak meg a felekezetek között. A titkosrendőri túlzást a kormányzat sem vette komolyan (de a vallásfelekezetek teljes viszonzosságának igényét persze – Metternich személyesen is – mereven elutasította). Azt azonban aligha lehet kétségbe vonni, hogy a tiszai megyék nemesi kúriáiban más hagyományokat ápoltak, mások voltak a szokások, a mentalitás, mint a Dunántúlon vagy a Bánátban, hiszen a családok többségének eredete és történelmi élményei is különböztek.

Vay Dániel 1827 és 1839 között a Sárospataki Református Kollégium diákja volt. (Tudjuk, hogy a kollégium ekkor olyan intézmény, amelyben a kisiskolások, a gimnáziumi évfolyamok diákjai és a főiskolások egyazon falak között tanultak.) A sárospataki alma materben tanult nagyapja, Vay József és édesapja, Ábrahám is. Említésre méltó, hogy Vay Józsefnek, a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnokaként meghatározó szerepe volt abban, hogy 1796-ban, Magyarországon először Sárospatakon vezették be a magyar nyelvű oktatást a tantárgyak többségében, és azt a főgondnok az udvari reakcióval és az egyházban jelentkező konzervatív újratalinosítási törekvéssel szemben is védelmezte.²⁸ Helytartótanácsi tanácsos (ez elvben rendi intézmény, de utasításait a királytól kapta), viszont az 1790/91-es országgyűlésen, Marczali fogalmazásában „vezető elme”, és II. József rendszerének bukása után többekkel együtt „a nemzeti igazgatásnak békés restaurációján” munkálkodott. Különösen a magyar nyelv jogaiért folytatott küzdelemben vitt vezető szerepet (bármilyen szerény eredménnyel járt is, az ismert fordulat következtében).²⁹

A második nemzedék, Vay Ábrahám is „az általában mérséklő és engesztelő” irányhoz tartozott, „mely a [magyar] királyhoz és az országhoz való hűséget egyesítette magában”,³⁰ de míg Vay József az ország fölemelkedéséért a felvilágosodás eszméivel találkozva küzdött, Vay Ábrahámot immár a liberális táborban találjuk.³¹ A rendi alkotmány helyreállítását követően borsodi követként³² 1825 szeptemberében Pozsonyban „pénzen nagyobb szállást fogadott”,³³ hol a követek magántanácskozást tartottak, és a királyi leiratról megállapították, hogy „minden jó abban, ami a királytól van benne, és minden rossz, amit a kormány toldott bele.”³⁴ Széchenyi nevezetes 1825. november 3-i följajlásától lelkesítve Vay Ábrahám, „ein starker Kalviner”,³⁵ Andrassy György és Károlyi György grófokat harmadikként követve a magyar tudós társaság céljára 8000 forintot adományozott.³⁶ 1843. július 9-én a Karok és Rendek országos termében tartott nyilvános gyűlés részvénytársaság alapításáról tárgyalt: a

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet (Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

cél Magyarország külkereskedelmének előmozdítása volt. A gyűlés részvevői, 34 követ és számos főrend Vay Ábrahámot választotta elnökül addig, míg a Magyar Kereskedelmi Társaság formálisan is létre nem jön.³⁷ A Pesti Hírlap és Kossuth hatásos kampányt folytatott – a kormány gáncsoskodott. Vay Ábrahám végül igen jelentős összeget, 10000 forintot jegyzett.³⁸ Másfelől császári és királyi kamarás (1815-től).³⁹ 1830-ban Bereg megye főispáni helytartója, s a király grófi rangra emelte. 1832-től 1845-ig (hatáskörének elvonásáig) Máramaros megye tényleges főispánja.⁴⁰ 1839-ben királyi biztosként katonasággal vonult be Szekszárdra. Tolna megyében ugyanis az országgyűlési követválasztás során a kubinszkiek és pecsovicsok összecsapásai annyira elfajultak, hogy haláleset is történt.⁴¹ (Kétségtelen azonban, hogy a kormányzat volt az, amely mindent elkövetett, hogy megakadályozza a törvénytelen perek és ítéletek miatt tiltakozásra kész követek megválasztását.)

Vay Dániel gyermek- és ifjúkori benyomásait ebben a családban nyerte. Késői visszaemlékezésében⁴² megható melegséggel ír pataki éveiről. *„A zempléni szép hegyaljának múzsavárosában [...] a hegyeken és völgyeken hangoztattuk kis feladatainkat, később a római klasszikusokat. A Kazinczyak, Szemerék, Kossuth idejében a szabadban és fennhangon tanulás divatozott [...] Isten szabad ege alatt.”* A Rákócziak vára, mint Kálvin iskolája *„szívünket szabadság utáni vággyal telítette”*. A sárospataki szellemet mutatja, hogy alig 12 évesen *„a lengyel testvéreknek dicsően vívott [...] függetlenségi harcáért”* lelkesedett, és tanuló társaival a Patakra látogató Dwernicki tábornoknak⁴³ kezet csókoltak. Tanulótársai közül *„a szorgalmába zárkozó”* Szemere Bertalant, a *„zseniális”* Kazinczy Gábort, a *„hirtelen föltűnt”* Tompa Mihályt emeli ki. A nagy rokon, Kazinczy Ferenc halálát a családdal gyászolta. Kölcseyért már serdülőként rajongott, később hallotta is, és máig látja *„a sírjából kikelt, átszellemült apostolt, kinek túlvilági hangját”* lélegzetét elfojtva követte. Még pataki diák korában fölkereste Pozsonyban az országgyűlést, ahol rendkívüli hatást gyakorolt a kamasz fiúra *„a törvényhozók bölcsessége, a követeknek catói komolysága”*. Tudatlanságát szégyellve tért meg *„Lorántffy Zsuzsánna iskolájába”*.

1839-ben búcsút vett Sárospataktól, és Bécsbe utazott, ahol fél éven át a természettudományoknak hódolt. *„Szenvedéllyel hallgatta”* Ettinghausent és Meissnert.⁴⁴ Ennek vége lett, mert befolyásos atyja Bécsbe érkezvén, divatos szalonöltözetbe szorította, és tisztelgésre egyenesen Metternich hivatalos fogadótermébe vitte. Mikor azonban a herceg kegyesen hozzáfordult, és megkérdezte: *„haben sie keine Dienstlust?”* röviden rávágta: *„nein”*, mire Metternich bosszúsan elfordult, és faképnél hagyta őket. Az állami karrier útja így gyorsan lezárult. Dühöngő atyja haragja ugyan csitult, de hazavitte Berkeszre. A következő hónapok fontosabbak voltak, mint a bécsi fél év. Berkeszről gyalog elindulva bejárta egész Erdélyt és Havaselve egy részét is. Ekkor ismerkedett meg az egy évvel fiatalabb Teleki Sándor gróffal, kivel életre szóló barátságot kötött. Erdélyből Pestre ment, nyilván atyja hozzájárulása nélkül, legalábbis erre következtethetünk egyik Teleki Lászlónak szóló levele alapján, melyben ezt írja: *„Másfél évet tölték Pesten jó szüleim akarata 's így segélye nélkül”*.⁴⁵

Vay Dániel szellemi önállósulása Wesselényi és Kossuth fogsága, majd az 1839/40-es országgyűlés – Deák vezérelte – nagy taktikai küzdelmeinek idejére esett. Látta *„a külföld foglyát”*, *„a testi-lelki romot”*,⁴⁶ az előző országgyűlés ifjúságának várfogságból kiengedett meggyötört vezérét, Lovassy Lászlót. Egy újabb nemzedék radikalizmusra hajló tagjaként mohón, sokfelé tájékozódott. Wesselényit bálványozza, Teleki Lászlóhoz baráti érzelmek kötik,⁴⁷ Deák zalai követjelentése számára vezérfonal, Desseffy Aurél képességeit is nagyra tartja.⁴⁸ Széchenyit tiszteli, de nem utolsó sorban a jövő embere, Kossuth kárhóztatása miatt

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

nem szereti.⁴⁹ A nemzedéki ellentét viszont, legalább is a politika terén a szűk családon belül is érvényesült. Ha igaz a kései anekdotikus emlékezés, a Máramaros megyei követválasztás alkalmával (1843-ban) úgy akadályozta meg a kormánypárti jelölt megválasztását, kit főispán atyja kötelességszerűen támogatott, hogy szétszedette a hidakat, és ezért a huszti járásból nem érkezett meg a berendelt bocskoros nemesség.⁵⁰

1840 októberében az *Athenaeumban* cikke jött ki – ez az első nyomtatásban megjelent írása. Az *Encyclopaedia Americana* alapján Alexander Hamiltonról, az Egyesült Államokat alapító atyák egyikéről értekeznek. Az a benyomásunk, mintha rokon egyéniséget vagy példaképet keresett volna. Hamilton mindössze 16 éves volt, írja, mikor tanújelét adta tehetségének az amerikai gyarmatok jogairól vitatkozva, 19 éves, amikor „*az amerikai szabadságbajnokok seregébe lépett, mégpedig pattantyús kapitány rangban*”, s még csak 20 éves, amikor Washington hadsegédje lett. A mai olvasó számára akár mementónak tűnhet – a cikk is tartalmazza –, hogy Hamilton élete delén politikai párbajban esett el. E korai írás arról tanúskodik, hogy az ifjú szerző a latin és a német nyelv mellett (ami magától értetődik) az angol nyelvet is bírja. Ismeri az amerikai alkotmányt, „*amelyben monarchiai vagy önkényuralmi rendszerrel fenyegető elemek nincsenek*.”⁵¹

„Jóakarói pártfogása” és egy hírlapi cikke, talán éppen az, amelyik az *Athenaeumban* jelent meg, Kossuth lapjához juttatta. Idézett emlékezésében írja: „Állásom biztosítva lett, és közlőre élveztem Kossuth Lajos eszének hatalmát és tollának varázsát.”⁵² Eszerint a Pesti Hírlap díjazott munkatársai közé került, bár erről a Magyar sajtó története mit sem tud. Igaz, Vay cikkeit néhány kivételtől eltekintve nem írta alá. Három Debrecenből keltezett tudósítás alatt szerepel a neve (1841. október 10, 16, 30). Ezek tudósítások a tiszántúli református egyházkerület gyűléséről.⁵³ Az egyházkerületi zsinat aktuális feladata szuperintendens (püspök) választása volt (meg is választották Szoboszlai Pap Istvánt), majd az így megüresedett egyházkerületi főjegyző választásának módjáról folyt vita. Vay Dánielt azonban jobban foglalkoztatta az ágostai és a helvét hitvallású felekezet (az evangélikus és a református egyház) uniójának, valamint a pesti közös protestáns főiskola alapításának programja, mely energikus és tekintélyes mozgatót kapott Zay Károly gróf személyében, akit 1840-ben az evangélikus egyház főfelügyelőjévé választottak. Az unióért és a pesti főiskoláért „ha helyet nyerendünk – hírlapokban rövid időn belül küzdeni fogunk” – ígéri Vay.⁵⁴

Széchenyi nagy visszhangot kiváltott akadémiai beszédéhez írott vitacikke elé (*Túlhev miatt nem terjedt-e nemzetiségünk?*)⁵⁵ Kossuth szerkesztői véleményét helyezte: „*Ezen igen practicus ellenokok, mellyekre igazán szeretnők hallani a feleletet, – s mellyek minket még jobban megerősítenek azon meggyőződésünkben, hogy gróf Széchenyi István úr egyszerre nagyonis az utópiák régióiba tévedt, midőn a műveltséget, nem mint bizonyos practicus előzmények jótékony eredményét [...] hanem mint valamely eszközt állítja szemünk elé [...]*”. Vay Dániel ugyanis föl hívja a figyelmet arra, hogy a műveltségben magas szinten álló Szepes megyei, Sáros megyei németiség nagyrészt „*eltótosodott*”, Erdélyben pedig felmutatja „*az oláhság óriási olvasztó erejét*”. Hibás tehát – írja – „*a nemzeti létünket visszaadott Prometheusnak*”, Széchenyinek azon állítása, hogy „*a műveltség, erény olvaszt, a műveletlenség, erkölcsi gyengeség olvad*”.⁵⁶ A magyarok között elszórtan élő németek elmagyarosodtak, a Nyíregyháza köré települt tótok (szlovákok) körében azonban a folyamat alig halad. „*Én nemzetiségünk lassú terjedését s a jelen szláv mozgalmakat nem buzgósági túlhevüinktől felzaklatott igazságos visszahatás által látom okozottaknak, sőt nemzetiségünk iránti közönyösségünk szüleményének hiszem.*”

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

De mi a magyarázata a (több más példa között említett) erdélyi szászság több évszázados létének és virágzásának? „*Honunkban – érvel – az általános monarchiai állományba egészen különmemű álladalmak folyvák*”. Ilyenek a „*köztársasági jogokkal bíró szászok*”. Mellettük felsorolja a szabad kerületeket, szabad királyi városokat, Túrmezőt, de kicsivel odébb szóba kerülnek a megyék is, „*a szabadalmakkal bíró egyletek*”. A szóhasználatban a „*monarchiai állomány*” erős, centralizált államigazgatást jelent, a „*köztársaság*” feudális szabadalommal bíró közösséget. A csaknem független sok kis ország kritikája, mint a magyarosodásnak is akadály, illeszkedik a gondolatmenethez, de a szerző messzebbre jut. Az örök fennakadást bírálja „*mind törvényhozási, mind igazgatási tekintetben, mellynek fájdalmait minden polgára honunknak olly keservesen érzi [...] Kölcsonös panasz, alkotmányi heterogenitásból fakadó ingerültség.*” A centralisták hangja ez. A szerző a cikkben Pulszky Ferencet említi, de Szalay László hatása is nyilvánvaló. A centralizációt, a mindenkit megillető kizárólagos magyar alkotmányt persze ugyanakkor olvasztó erőnek tételezi.⁵⁷

Nem tudni pontosan, hogy az anyagi szűkösség az atyai szigor következtében meddig tartott, de a még mindig nem nagykorú Vay Dániel⁵⁸ az 1843. május 18-án megnyílt országgyűlésen Bánffy Pál báró távollevő főrend követeként⁵⁹ Pozsonyba utazhatott. A megyék szokás szerint követeik mellé nyolc ügyvédjelöltet, jurátust küldtek az országgyűlésre, 1 Ft-os napidíjjal. (Temes megye négyet küldött, de a napidíj kétszeres volt.) Ők alkották a nevezetes szerepet játszott országgyűlési ifjúságot. A szabadelvű szónokokat ünnepelték, a konzervatív politikusoknak macskazene járt. Vay Dániel nagy népszerűsége tett szert a jurátusok körében.⁶⁰ A Temes megyei Degré Alajos visszaemlékezéseiben Vay szónoki tehetségét különösen kiemeli. Az ifjak találkozóikon, a Hollinger kávéházban egymással versengve méltatták az ellenzéki követeket és a szabadelvű főrendeket, „*de egy, eszmékben és érzelemben valamennyit felülmúlta. Még ma is meghatottsággal gondolok rá vissza, hogy gróf Vay Dániel mindnyájunk szemeibe miként csalt könnyeket, mikor az országgyűléstől távol maradt Deák Ferencre üritett poharat.*”⁶¹ Degré sorra veszi, ki tölthette volna be az országgyűlési ifjúság körében az egyébként nélkülözött irányító szerepet. „*Gróf Vay Dánielt esze, szíve, ékesszólása, jóízű, magyaros modora, barátságos és kedves egyénisége az ifjúság vezetésére igen alkalmassá tévék*”, de Lovassy László szerepét már csak társadalmi állása miatt sem játszhatta. Személye „*a főrendű osztálynál is kedvelt volt*”, és ideje nagy részét főúri termekben töltötte.⁶² A Pesti Hírlapnak viszont – immár az országgyűlésről – továbbra is küldött tudósításokat.⁶³

Pozsonyban az országgyűlésre látogató Wesselényit érkezése másnapján (1843. szeptember 3-án), noha szándéka és kérése szerint a nyilvánosságot kerülte volna, az ifjúság díszruhában köszöntötte. Az üdvözlő beszédet Vay Dániel mondta. Számos alkalmi szónoklata közül ennek szövege fönmaradt.⁶⁴ A beszéd rousseau-i felütéssel kezdődik. A megszólítás: „*Nagy polgár!*” Ki Ermenonville-be magányba vonult, és szerénységében „*genevai [genfi] polgárként a legjobbak felkeresését is kerüli*” – a megjelenteknek ezért bocsánatkéréssel kell kezdeniük, de a kitörő szeretetérzésnek egy pillanatra igen, hosszan azonban gátat szabni nem lehet.

A beszéd nem tartalmaz közhelyeket, szerkezete pedig gondolatról gondolatra a cicerói retorikát követi. „*A haladási stádiumba siető s abban előküzdő bajnokot*” a „*legszentebb pietással*” üdvözlik. Az az évtized, melyben „*a sírjából felkelt nemzeti élet*” alkotmányos küzdelmei kibontakoztak, „*két politikai iskolát teremtett, melynek elseje az anyagi jólét terjesztését ohajtá [...] A második az isten-ember igéjének megtestesülését, az emberszeretet, a szellem és jellemtisztulást*” kívánja, „*s e nemzetnek a szellemi fenségét hirdeté.*” Az itt

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

összegyűlt tisztelők a második iskola növendékei, és az alapítót üdvözik. Vay – a bibliai képeket hatásosan alkalmazó Kossuthra emlékeztető nyelvi fordulattal – Wesselényi mellett áll a Széchenyivel megvívott szellemi párbajban.⁶⁵ „*Kívánjuk*” – fejezi be a szónok –, *hogy az általad jobb életre hívott hon érted s jobb férfiai üdveért – éljen. Kívánjuk, hogy a nagy polgár, ki magas megváltó színén tördelé a balvéleménynek ezreit: éljen!*” A hatást a következő, éljen! éljen! kiáltással zárt mondatok a végsőig fokozzák.⁶⁶ Ekkor már túl vagyunk Széchenyi *Wesselényi és Kossuth* című cikksorozatán⁶⁷ és a Széchenyi–Kossuth vita újabb fejezetén. Voltaképpen e polémia része Vay Dániel ismertetett *Túlhev miatt nem terjedt-e nemzetiségünk* című ismertetett írása is.⁶⁸ A vitacikkekől eltérő szóhasználat a műfaj sajátosságából adódik.

Vay Dániel sajtóviasszhangot kiváltott ünnepi szónoklatai közül említsük meg 1844. Nagyboldogasszony napján (augusztus 15-én) „*Magyarország két tündöklő csillagát*”, Batthyány Lajosnét és Károlyi Györgynét köszöntő beszédét. A testvérpár Zichy grófnők fáklyászenét kaptak abból az alkalomból, hogy a magyarosodó pest-budai polgárország zászlószentelésén ők voltak a zászlóanyák.⁶⁹ Az ünneplés november 15-én „*igazi magyar zenével*” megismétlődött, a Batthyány és Károlyi családok ugyanis telelni Pestre érkeztek. „*A derék Vay Dániel ékes beszédben tolmácsolta az ezerekre menő sokaság érzelmeit*”, tudósított az Életképek.⁷⁰ „*Mondd meg tisztelt férjednek [Batthyány Lajosnak], hogy mi polgári becsületessége legszebb jutalmának kezdet tartjuk [...] Vezérnőnk vagy!*” – idézte a szónokot a pozsonyi Hírnök.⁷¹ 1847. szeptember 8-án a népszerű István főherceg királyi helytartóként (nádorra választása előtt) tett magyarországi körutazása során kíséretével Vay Ábrahám berkeszi birtokán vendégeskedett. Szögyény-Marich László emlékiratainak függelékében olvasható, hogy ekkor is a „*magyar szívességű*” háziúr fia, „*Vay Dániel gróf oly szép szónoklatokkal köszöntötte fel a vendégeket, hogy mindnyájunknak szemei könnybe lábadtak.*”⁷²

Vay Dánielt nagykorúvá válásának küszöbén, 1844. április 15-én, feltehetően Szalay László ajánlására Korpona szabad királyi város követévé választották.⁷³ Ezt a tiszteket addig Szalay László töltötte be.⁷⁴ Ismeretes, hogy Metternich körmönfont taktikával elérte, hogy Kossuth 1844. január 2-án június végére Landerernél fölmondott. Heckenast – Landerer üzlettársa – még aznap fölkerlte új szerkesztőnek Szalay Lászlót,⁷⁵ aki ezért követi megbízatásáról lemondott. Vay Dániel, Wesselényi „növendéke” a negyvenes évek elejétől Kossuth híve. Konfliktust azonban az, hogy Szalay helyébe lépett, nem jelentett, hiszen mint Kosáry írja, „*[Kossuth és Szalay] a fő célkitűzéseken belül képviseltek más áramlatokat, amelyek azonban [...] szükség esetén, minden belső vita ellenére, közös frontra tudtak kerülni az ellenzéki egység érdekében.*”⁷⁶ Érdekes adalék – amennyiben a titkosrendőri jelentésnek hitelt adhatunk –, hogy az ellenzék egyik prominense, Szentkirályi Móric, Pest megye követe helytelenítette, hogy Vay gróf elfogadta ezt a küldetést. A Pest megyei gyűlésben kellett volna részt vennie, és a következő országgyűlésen Pest megye követévé választatnia magát. Pest megye – mondta volna Szentkirályi – nem fogja Korpona volt küldöttjét megválasztani.⁷⁷

A szabad királyi városok középkori eredetű privilégiumainak, országrendiségének a megváltozott kor követelményeihez igazítására az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött országos bizottmányok, nevezetesen a közjogi bizottmány tervezetében kísérlet történt. Mint ismeretes, az elkészült munkálatokat az 1827: VIII. tc. alapján a rendek megtárgyalásra elővették. Ettől kezdve a városi reform és/vagy városi szavazatjog minden országgyűlésen terítékre került, uralkodói javaslat azonban a szabad királyi városok tárgyában csak az 1843-ban megnyíló országgyűlésre érkezett. A követutasítások többsége tartalmazta a városi

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

szerkezet reformját. A propozícióknak megfelelően magas színvonalú, rendkívül részletes törvénytervezet készült a városi kérdés rendezéséről, szavazataik számának növeléséről. Amint Vörös Károly fogalmazza: „a polgári reform érdekében – belsejüket rendezésével, demokratizálásukkal”.⁷⁸

A városi kérdés története, a reform körüli viták és nézetek ismertetése monografikus földolgozást igényel.⁷⁹ Itt csak a főbb ütközőpontokról szólva: a kormányzat úgy akarta a városi szavazatok számát növelni az országgyűlés alsótábláján, hogy arisztokratikus belső igazgatásukat változatlanul hagyta volna, ilyen módon biztosítva a kormányzati többséget. Amennyiben viszont a szavazópolgárok száma nő, erősíteni kell a kormányzati felügyeletet. A reformpárt, mint főtebb idéztük, bár egyelőre rendi keretek között maradván, minden polgárnak szavazati jogot akart adni, egyben megkönnyítve a polgárjog megszerzését, és a képviselőket a városok népességéhez igazította volna. Mind Szalay, mind Vay ezzel értett egyet, s többekkel együtt a városi reformot a népképviselőkhöz vezető út lépcsőjének tekintette. Jól érzékelhető Kossuth publicisztikájának hatása, aki a kérdéskörnek több mint egy tucat vezércikket szentelt a Pesti Hírlapban.⁸⁰ A városi követek mozgásterét viszont – akárcsak a megyei követeket – korlátozta küldőik utasítása.

A városokba küldendő kvázi főispáni főfelügyelők elleni tiltakozás Vay Dánielnek alkalmat adott arra, hogy fölvesse a Kossuth által is szorgalmazott kormányzati felelősség elvét. Az alkotmányos rend megköveteli az erős kormányt, mondja (ő monarchikus, de nem abszolutista), viszont a kormány szó elől hiányolja a „felelős” jelzőt. Ez természetesen még nem jelent parlamentáris rendszert, de a törvényt szegő kormánytényezők legyenek büntethetők. *„A kor intését felfogott kormánytól várjuk rendszerünket.”*⁸¹ Mint tudjuk, a felsőtábla végül elgáncsolta a városi reformot. Viszont az indigenátusok [honfiúsítások] befogadása az országgyűlés végén az ellenzék tiltakozása, Szemere Bertalan nagy beszéde ellenére többséget nyert, ami *„a városok követeire fájdalmasan hatott”*. *„Lesznek tehát nemesek”* – mondta Vay Dániel – *kiknek meglehet, egy része eddig, mint külföldi, s ezentúl mint magyar munkáland érdekeink ellen [...]* Nem botránkozna meg – ez figyelemreméltó megjegyzés – ha a *„jutalomosztásban tekintet lenne gyáriparosokra.”* Példaként a selyemgyáros Valerót ajánlotta a rendek figyelmébe.⁸² Egyébként tagja volt a Védegylet Középponti Igazgató Választmányának, és az ABC rendbe szedett névsorban – *nomen est omen* – Valero Antal mellett szerepelt.⁸³ Vay csipős nyelvét jellemzi, hogy amikor Ragályi Miksa, Gömör megye konzervatív követe a katonai élelmezés és beszállásolás tárgyában folyó vita során, név említése nélkül, érezhető lekicsinyléssel „a fiatal követnek” válaszolt, Vay ellenérveit „a szakállas követnek” címezte.⁸⁴ (Vayt utóbb a tárgyban kiküldött választmány tagjává választották.)⁸⁵

A városok többsége minden változtatást, reformot megelőzően a 47 privilegizált város számára egyenkénti szavazati jogot igényelt. Követeik nem is voltak hajlandók a törvény munkálataiban részt venni. Külön üléseket tartottak, ahol a fő szószóló a konzervatív Járy (korábban Trattner) György pesti követ volt. Járy vezette Pest városának küldöttségét Bécsbe, hogy írásban tiltakozzanak a zsidók városi polgárjoga ellen⁸⁶ (ami az alsótábla törvényjavaslatában szerepelt), valamint a Védegyletet is az iparra és kereskedelemre fölöttébb káros kezdeményezésnek állította. Amikor azonban a városi követek 1844. október 30-i gyűlésén a konzervatívok az alkotmányos út megkerülésével folyamodványt terveztek közvetlenül a királyhoz, Vay Dániel kétórás heves beszédben ostorozta a tervezetet, pontról pontra ízekre szedte, és ellen-manifesztum szerkesztését helyezte kilátásba. Kijelentette, hogy mindazokat a városi követeket, akik a folyamodványt elfogadják, mint hazaárulót név

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

szerint megbélyegzi, és ezt minden várossal tudatja. Járy, félvén, hogy kisebbségben marad, végül a folyamodvány tárgyalásának elhalasztását indítványozta. A másnapról keltezett titkosrendőri jelentés – idézi Takáts Sándor – rezignáltan megállapítja, hogy már a városi követek között is van ellenzék, itt is a „nyugtalanok” kezdenek uralkodni.⁸⁷

Korpona város követe, amint országgyűlési szereplését megkezdte, a titkosrendőrség látókörébe került. „Gróf Vay Dániel nagy buzgalommal tanulmányozza a politikát” – tudósít a jelentés – „van egy kis könyvtára, amely válogatott, az államtudományról szóló műveket tartalmaz.”⁸⁸ Valóban, filozófiai és államelméleti olvasottságról és az országos politika iránti erős érdeklődésről tanúskodik az *Eszmetöredék a magyar reformról* című kis kötet, melyet Széchenyi, Wesselényi és mások nyomdokain 1844-ben Lipcsében, cenzúrázatlanul adott ki. A kéziraton olvasható ajánlás szerint a mű 1843-ban született – egy 23 éves fiatalember munkája.⁸⁹ A nyitó mondatokban a szerző még követi azt a műfajt, amelyben első nyilvános sikereit aratta: a szónoki beszéd, az antik retorika fogásait alkalmazza. Az igazság bajnokai, akik a zsarnokok hatalmaskodásai és az előítéletek ellen föllépnek, „ha nem vértanúi [...] szenvedő apostolai” lettek szent ügyeknek. „Ki ne ismerné [...] a balhiedelmek ellen föllépő istenember töviskoronáit?”⁹⁰ – a fordulat ismerős. A zsarnoki hatalom ugyan nem kedveli sem az isteni vallást (nyilván erkölcsi tanításait), sem az emberi jogot és igazságot követelő észt, mégis az „észtan” a mostohább (pedig a végok Isten, a cél az igazság mindkét esetben), mert a filozófus megfogható (racionális) érvekkel küzd, míg az „egyház-tanár” fogalmainkon túl, a kijelentés titkait is fölmutatja, azaz transzcendens hivatkozásokkal él.⁹¹ „Én a philosophiát az igazságért, s így a nép legbecsesb kincséért küzdő legmagasb forumnak tartom, – a törvényhozót a philosophia által letisztázott fogalmak kertészének, ki azt a néplélekbe átülteti. [...]”⁹² Dióhéjban végig is fut a filozófia történetén, a nagy görögök mellett hangsúlyosan szerepel Schelling, Kant „criticai philosophiája”, Fichte.⁹³

Az *Eszmetöredéket* a marxista irodalomtörténész nemzedék nagy anyagismerettel rendelkező reprezentánsa, Pándi Pál is említi, de a mű gondolatmenetét, mondanivalóját vagy félre érti, vagy tudatosan félremagyarázza.⁹⁴ Azt állítja, hogy a szerző „támadja” mindazokat, akik nem a német bölcseletet követik, hanem a francia iskola (a francia felvilágosodás) híveinek vallják magukat. Éppen ellenkezőleg. Vay azt bizonyítandó, hogy a filozófia, és nem csupán a német „*theoretica speculatio*”, igenis alakítja a történelmet, példaként hozza föl, hogy „*a népjogokért küzdött s elvezett francia forradalom emberei mindannyian Voltaire, Jean Jacques, a socialismus és törvényphilosoph iskolásai; az eszme, mellyért a tanács küzde: a jog, mellyért a nép vérét ontá: az ő agyoknak szülöttje*”.⁹⁵

Közhely, hogy a reformkori politika fő sodra az átalakulás angol (esetleg amerikai) útját tekinti példának, az átalakulás radikális hívei pedig – ellenfeleik szerint – a francia forradalom rémével kacérkodnak.⁹⁶ Vay vágyképe viszont az az óriási haladás – ahogyan ő írja –, mely Poroszországban 1807 és 1815 között Fichte (és tegyük hozzá: Kant) tanítványa, Stein vezérletével végbement: a robot eltörlése, a parasztföldek fölszabadítása, a nemesség egyenlővé tétele a többi renddel az iparúzés és a hivatalviselés tekintetében, a városok öngazgatása, a zsidók emancipációja, az előkészület a népképviselőre. „*Vigyázzatok*” – figyelmezteti azokat, akik belevesznek a megyei politizálásba – „*mert megfoghatjátok látni, 800-dos alkotmányotok dacára [...] megtaláljuk érní azon gyalázatot, miként Némethon minden polgára fogja már alkotmányos jogait élvezni akkor, midőn mi azon fogunk vitatkozni egymással: ki, Werbőczy szerint, a nép?!*”

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet (Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

Tény, hogy Heinrich vom und zum Stein (1806 és 1808 között gazdasági csúcsmíniszter), majd Napóleon nyomására történt menesztését követően Karl von Hardenberg (1810 és 1822 között államkancellár) mélyreható reformokat kezdeményeztek. A felülről végrehajtott liberális fordulatra a Napóleontól elszenvedett katasztrofális vereség után kerülhetett sor, amikor rövid időre még Poroszország léte is kérdésessé vált. A szentszövetségi rendszerben a reformok egy részét ugyan lefaragták, de kedvező hatásuk, különösen az újhumanista eszméktől áthatott jó közoktatásban és felsőoktatásban továbbra is érezhető volt.⁹⁷ Vay Dániel hivatkozása szinte egyedülálló,⁹⁸ hiszen például a centralista Szalay László a francia államigazgatást tekintette követendő példának.⁹⁹

Az öt fejezetből álló munka II. fejezetétől világossá válik, amit korábban is kikövetkeztethettünk: Vay mindenekelőtt a polgári reform filozófiailag, azaz tudományosan megalapozott programját hiányolja, és sürgeti az ellenzék egységét, amelyet sokszor pusztán elnevezésekből fakadó álviták osztanak meg. Konzolidált pártot kíván, nem pártokat¹⁰⁰: „*Mi a magyar (és nem a francia) centralisták és municipalisták között semmi nagyszerű [jelentős] különbséget nem látunk.*”¹⁰¹ Nem mellékesen lesújtó jelzőkkel illeti a „*megyei heterogenitásokból*” származó visszasságokat. Ítéleteit, az ellenzék vezéralakjait illetően is, fiatalos türelmetlenség és a cenzúra által nem korlátozott szókimondás jellemzi. Széchenyit és Wesselényit párhuzamba állítva, mint korábban, újra elmondja, hogy Széchenyi szerint a 14 millió lakosnak pénz, pénz és ismét pénz kell, jó közlekedést, ipart kell teremteni, és a nép anyagi jólétre jutva a polgári követelésekkel is előáll. Wesselényi szerint viszont polgárjog kell. Ha a nép „*kezeiről a szolgaság nyügző bilincsei leszedetnek, majd szerez ő magának vagyont, teremt ipart.*”¹⁰² Széchenyivel meglehetősen kíméletlenül bánik: nézeteibe szerelmes autokrata, aki hitrokonait fabábúknak nézi, a hont és Pestet szereti, de embert keveset stb. Mindkét nagy ember kezéből idő előtt kihullott a vezéri pálca, „*bukásukkal [?] a haladás hajója is fölakadt.*”¹⁰³

Az országrendiséggel rendelkező városok és a megyék népességének számában igen nagy aránytalanságok vannak, írja (és adatai pontosak). A „*radicalreform induló lépése*” a városok rendezése. „*A megyéket [...] fölosztani kell, hogy így a nemzet jobbjai által kivívandó népképviselőket az igazságos arányban beosztott megyék kebléből viruljon föl.*” Feltétel természetesen a szabad föld. Figyelemreméltó, hogy – legalábbis vita tárgyaként – fölvetődik, hogy a jobbágyfölszabadítás minden váltság nélkül is történhet.¹⁰⁴ Mind a helyzetelemzés, mind a polgári alkotmányosság programjának vázlata erős párhuzamot mutat Kossuth Pesti Hírlapban kifejtett nézeteivel, azzal a különbséggel, hogy Kossuth tájékozottsága, tárgyismerete érthetően sokkal nagyobb, taktikai érzéke, politikusi zsenialitása hasonlíthatatlan. Az ifjú Vay Dániel azonban ezt kevéssé méltányolja. Kossuth lánglelkű író és lánglelkű szónok, magyar Mirabeau és Camille Desmoulins, aki „*működése sikerében elődeit túlszárnyalá, de egyszersmind azok hibáit is öröklé*” – jelenti ki. Ha viszont „*mint hidegen és részrehajlatlanul ítélő bíró*” vizsgálja a legnagyobb agitátor lépteit, azt kell válaszolnia, hogy csak részleges és negatív (?) jogok mellett küzdött, inkább a személy, a birtok, szabadság és egyenlőség, a terhek megosztása, mint „*a politikai joggyakorlat közösségének [azaz a népképviselőnek]*” kivívásáért működött.¹⁰⁵

Vay gondolatmenete itt kanyarodik vissza a porosz reformhoz és a Deutsche Bund 1815-ös megalakulásához. Ismerjük el, a Habsburg Birodalomban felülről megvalósított népképviselő centralizált, bürokratikus kormányzat mellett nem tartozott a lehetetlenségek körébe (persze nem a metternichi politika idején). Elég II. József évtizedét vagy az 1848/49-et követő időszakban grüндolt, centralizált Neu-Österreich kényszerített alkotmányos kísérleteit

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet (Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

emlékezetünkbe idézni. Vay Dániel naiv optimizmussal és nem csekély doktrinerséggel azt írja: „*az osztrák császársággal levő politikai rokonságunk mellett a politikai jogközösségek alapjáról elindulnunk teljességgel nem utópia*”. Hiszen a Napóleon elleni főlzabradító háborút követően valamennyi német fejedelem, Ferenc császárral egyetemben ígéletet tett az alkotmányos reformra. Többen az ígéletet már be is váltották, a reformot pedig a népképvisélet megadásával kezdték. Nincs okunk kételkedni, mondja, hogy előbb-utóbb minden német állam ezt teszi, miért elleneznék hát a mi nyolcszáz éves alkotmányunk ilyen erősítését?¹⁰⁶

A birodalmi központból kezdeményezett polgári átalakulás a messzebbre látó magyar szabadelvűek rémlátomása volt, a nemzethalál vízióját idézte föl. Amit az ifjú Vay Dániel a „népképvisélet felülről” minden mást megelőző doktrínájával sugall, ellentéte az 1848-ban diadalra vitt nemzeti érdekegyesítés kossuthi politikájának. Még nem értette meg, hogy a Pesti Hírlap által taktikusan, de megalkuvásmentesen képviselt reformjavaslatokból kibontható az általános szavazati jog és a parlamentnek felelős kormány. A fönti idézet a szabadelvű, számos figyelemreméltó gondolatot tartalmazó művet némileg zárójelbe teszi. A vékony kötet az országba bejutott, és sokan forgatták. Példánya volt például a békéscsabai kaszinó könyvtárában,¹⁰⁷ s mi több, Bugát Pál Vay Dániel grófit 1844-ben az Akadémia levelező tagjául ajánlotta, mint „*az Eszmetöredékek [...] című igen jeles munka íróját s több hírlapi érdekes cikkek szerzőjét s kitűnő szónokot*”.¹⁰⁸

Erre az időszakra esnek Vay szórványos irodalmi próbálkozásai. Érzelmi hatásra törekvő beszédeiben – már ami keveset ismerünk – itt-ott megcsillan a szépírói készség. A Honderű értesülése szerint „*Vay Dániel gróf, lelkesb ifjaink egyike, egy fensőbb körök elemében forgó vígjátékon dolgozik. Szorgalmat és sikert ohajtunk a szép pályán.*”¹⁰⁹ Nem tudni, terv volt ez csupán, vagy kézirat is készült. Az Életképek két részletben egy szépirodalmi igényű elmélkedését közölte –*Töredék egy élő naplójából*¹¹⁰ – „*költői gondolatainak*” színvonala azonban nem haladja meg a kezdő írók szárnypróbálgatását. Egy-egy jól fogalmazott mondatot, szemléletes képet találunk: „*Az embernek gondolata olyan, mint a zsinegről elszakadt papírsárcány, iránytű nélkül száguld szerteszt [...]*”. Vagy: „*[...] Az élet sok millió én-nek szállása, az élet uzsora, s kamatokat kíván, az uzsora ész és nem szívnek gyermeke.*”

A két országgyűlés közötti időszakról nincs adatunk. 1844 végén még Pozsonyban volt, „*táncvigalmat*” rendező bizottság elnöke.¹¹¹ Anyagi gondjai mindenesetre megszűntek. Anekdotának is beillő történetben mondja el a fordulatot a már idézett visszaemlékezésben. József nádor Károlyi László gróf útján magához rendelte. A főherceg hírlapírói működéséről kezdeményezett beszélgetést. Dicsérően szolt az írásokról, de megjegyezte, hogy írójuk olyan gondolatokat is belecsempész a tudósításokba, amelyek nem hangzottak el az országgyűlés termében. Végül „*végtelen kegyességgel*” intette, hogy jobban tenné, ha képességeit más téren érvényesítené. „*Én őszintén elmondám, hogy négy éve elhagyám az atyai házat, azóta tollam után tisztességesen megélek, nem tagadom, kevés adósságom is vagyon, de jó atyámtól azóta egy fillért sem kértem.*” Másnap Dániel szállásán az idősebb Vay legénye zörgetett. Atyjához hívta, aki „*adósságai bűnlajstromát*” leíratta, azonnal kifizette, és ezután havonta szép összeget adott. A bölcs tapintatáról nevezetes nádor így intézte el, hogy Vay Dániel a kormánynak kellemetlen hírlapírói tevékenységével fölhagyjon.

Hamarosan alkalom nyílt arra, hogy Vay Dániel hasznosítsa politikatudományi tanulmányait. Mint nagykorú főrend, királyi meghívólevelet kapott az 1847. november 7-ére kitzűzött országgyűlés felsőtáblájára. A reformerek programja adott volt: 1847 júniusára végső formát kapott az Ellenzéki Nyilatkozat, és megalakult az egységesült ellenzék tömörülése, az

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet (Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

Ellenzéki Párt. Az országgyűlés alsó és felső tábláján folyó viták, a két tábla időt rabló üzenetváltásai, a birodalmi központ manőverei ezúttal nem vezettek kifárasztáshoz, az országgyűlés munkájának ellaposodásához, de a bekövetkezett alkotmányos forradalomnak Vay az ismert okból már nem lehetett részese.

Az utolsó rendi országgyűlés főrendi tábláján 1847/48-ban már számottevő ellenzék létezett. Vay Dániel, amíg a munkában részt vett, a vezérszónokok közé tartozott.¹¹² A felsőtábla 1847. december 4-én kezdte meg a „Karak és Rendek”, azaz az alsótábla üzenetének, a királyi előadások tárgyában tett felirati javaslatnak a vitáját. A felirat két jól elkülöníthető részből állt. Az első részben a rendek hálájukat fejezték ki azért, mert a király (a Habsburg uralkodók közül elsőként) az országgyűlést magyarul nyitotta meg, továbbá hozzájárult ahhoz, hogy a nádori széket a magyarnak tartott István főherceg foglalhassa el, valamint általában azért, mert „a királyi előadások” – ahogy a konzervatív Szerencsy István főpohárnokmester fogalmazott – „a nemzet kívánataival találkoztak”. A másik rész a sérelmeket és aggodalmakat tartalmazta. Az elsőként megszólaló Szerencsy amellet érvelt, hogy „minthogy illy magasztosak ezen érzések, megérdemelték volna [...] hogy egy külön feliratba foglalassanak [...] ha éppen tetszik a sérelmeket is előadni, tegyék azt egy másik feliratban akármikor.”¹¹³

Az ellenzék hangját azonnali válaszban Vay Dániel szólaltatta meg. A főpohárnok beszédének első részét egyetértéssel fogadta, a király beváltotta a régi ígéretet, „miként megelőzve a kormányt [...] ama latin–német helyett, az ország színe előtt megkoronázta a magyar nyelvet”. Az alkotmányosságot azonban a hála és a hódolat pillanatában sem tudja felejtetni. Szerencsy azt mondta, hogy a hálafelelő irat szebb lenne külön. „De mi nem szépet tenni, hanem törvényhozói tisztet gyakorolni hivatánk ide [...] „Az 1791. X. tc.¹¹⁴ „nem vívta ki épségét”. Horváth Mihály a hatnapos vitából a legtekintélyesebb ellenzéki főrend, Batthyány Lajos beszédét idézi hosszan.¹¹⁵ Batthyány a birodalmi kormány és a X. tc. összeférhetetlenségére helyezte a hangsúlyt. Az abszolutisztikusan kormányzott Ausztria – amennyiben nem Magyarországot nézzük – „soha nem talált magának más támaszt, más garantiát [...] mint a bürokráciát”. Ugyanezt fejtette ki Vay – elsőként elhangzott – beszéde, konkrétan, szemléletesen. A külügyekre nincs „szólhatási jogunk [...] belkormányunk nem független”. Látni, hogy „a fél német, fél cseh, fél olasz – de igazán megnevezve hazátlan [azaz még csak nem is osztrák] birodalmi tanács mint ette föl egymásután a rábízott alkotmányokat.” A bürokraták „mindent absorbeáló kezében fenyegeti a jogot, szabadságot és alkotmányokat, sőt nemzetiségeket is”. Az elrettentő példa Csehország. A jelen viszonyai között a magyar törvényhozás nem többséget, hanem igazságot követel, a szónok ezért sürgeti a sérelmek orvoslását. Nem szeretné azonban, ha félreértenék, és a felelős kormány ellenzőjének hinnék. Mihelyt a nemzeti erő garantálja a népképviselőket, üdvözölni fogja a parlamentáris kormányt.¹¹⁶ A vita zárónapján, december 11-én elmondott szónoklatában név szerint sorra válaszolt azoknak a konzervatív követeknek, akik álláspontjának ellentmondtak, tételesen bizonyítva, hogy az alkotmányos sérelmek és aggályok valóságosak, és a kormány egyoldalúan terjeszkedett.¹¹⁷ Az 1848. január 14-i, az adózásról szóló vitában elhangzott beszéde, mint már tudjuk, ürügyet adott a párbajra.¹¹⁸

Vay Dániel a botrányt követően feleségével Párizsba utazott, ahonnan csak 1851-ben tért haza. A forradalomból és a szabadságharcból így akaratlanul is kimaradt.¹¹⁹ A szóbeszéd szerint Párizsban talán atyjától vagy más rokontól kapott vagyonrészéből „örült költségekbe” kezdett, és több mint egy millió forinttal lett szegényebb.¹²⁰ A következő években családjával (1855-ig öt gyermeke született) jobbára a berkeszi kastélyban élt. Vay Ábrahám 1855-ben

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

távozott az élők sorából, a nábobi vagyron egy része Dánielre szállt. A szentgyörgyábrányi kastélyt, melynek atmoszférájáról Kászonyi Dániel hosszan ír, ez idő tájt vehette meg az örökösöktől: a kastély építtetője, Ábrányi Alajos ekkor már nem élt.¹²¹ Ami az egyházi tisztséget illeti, itt is atyja örökébe lépett. „[...] *A miskolci református egyházközség bizodalma a megboldogultnak [Vay Ábrahámnak] hozzá méltó fiához, gróf Vay Dánielhez fordult, ki a község megtisztelő bizalmát elfogadván főgondnoki székét [...] elfoglalta [...]*¹²²

Korábban már jeleztük, hogy Kászonyi az öregedő – ötven felé közeledő – Vay Dánielről, akinek családjánál három évet töltött, jót nem ír. Kissé más színben tünteti föl azonban a gróffal szemben kialakuló ellenszenvét, ha tudjuk, hogy az 1849-esnek megmaradt radikális és megkeseredett Kászonyi például Deákról azt írja, hogy ő volt, aki „*a magyarok előtt kibontotta a fekete-sárga zászlót*”¹²³, báró Eötvös József „*író, beteges képzelete van [...] panaszkodik a nép szegénysége és ínsége miatt, de ő maga igen jól él, mert jó partit csinált*”, 1848-ban viszont sürgősen kimenekült az országból. A többi kiegyezést elfogadó politikus sem jár jobban. Kászonyi szemében súlyos vétek, hogy Vay Dániel romló anyagi helyzete miatt a provizórium vége felé (1864 novemberétől 1867 márciusáig) elvállalta a főispáni helytartói megbízatást Szabolcs vármegyében. Kétségtelen, hogy az országgyűlés föllosztatása miatt a fölháborodás olyan nagy volt, hogy főispánságra 1861-ben a Szabolcs megyei nemesség köréből senki sem volt kapható, de a karhatalommal érkező császári biztosok után Vay Dániel működése nyilván könnyebbséget hozott. Kászonyi – némi gúnnyal – elismeri, hogy Vay „*igen szorgalmas hivatalnok volt az államnak*.”¹²⁴ A porosz–osztrák háborúban – társaságban – Vay osztrák győzelmet jósolt (tegyük hozzá, mint Európa-szerte majdnem mindenki), de Kászonyi érveinek hatására – négy szemközt – már azt mondta: „*Adja Isten, hogy ez az átkozott Ausztria szétessék!*”¹²⁵

A társaságkedvelő, nagyvonalú Vay Dániel a pénzzel könnyű kézzel bánt, sokat költött, nagy kamatra vett föl rossz kölcsönöket. A birtokaira betáblázott hitelek a hatvanas évek végére már csillagászati összegre rúgtak. Így történt, hogy 1868. december 19-éről keltezett határozatában a tiszántúli kerületi királyi tábla, mint illetékes hitbizományi hatóság hitbizományi vagyonaire zárt rendelt, és „*Sennyey Amália bárónőt, valamint leendő vejét, báró Glaubicz Alfonz urat, félévenként teljesítendő számadási kötelezettség mellett, zárgondnokká kinevezte*.”¹²⁶ A hivatalos lapban egyéb keresetekről, perekről is találunk adatokat.¹²⁷ Másfelől tucatnyi újsághírt találni, ahol adománygyűjtő íveken Vay Dániel neve szerepel. 1855 szeptemberében a miskolci református népiskola számára ezer forint tőkével alapítványt létesített, és „*úgy a fi, mint a leányiskolában ösztöndíjul kiosztatni*” aranyakat rendelt.¹²⁸ A Budapesti Közlönyben, ahol a zárgondnokság elrendelése is megjelent, egy másik hivatalos közlemény: „*Gróf Vay Dániel szentgyörgyábrányi birtokos úr szentgyörgyábrányi ingatlanából 1000 négyszögölet a szentgyörgyábrányi községi iskola javára adományozni szíveskedett [...] a vallás és közoktatási miniszter [Eötvös József] a nevezett grófnak a közoktatás javára tett eme nemes áldozatáért köszönetét nyilvánította*.”¹²⁹ Szabolcs vármegye monográfusa megírja, hogy Vay Dániel kegyúr áldozatkészségéből Szentgyörgyábrányban római katolikus templom épült.¹³⁰ Az utóbb országos hírnévre szert tett tehetséges festőnek, Klimkovics Ferencnek (1825–1890) a sitéri vadászkastélyban (ezt még édesapja építtette) műtermet biztosított. Családját, ismerőseit megfestette, a művészt szép jövedelemhez juttatta, ami lehetővé tette, hogy az három évet Párizsban töltsön.¹³¹ (Benczúr Gyula például Klimkovics kassai festőiskolájában tanult.)

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

A vagyonát vesztett – vagy azzal csak korlátozottan rendelkező – Vay Dániel szerény otthonát Debrecenben rendezte be. Fiatalkori barátja, az életszemléletben, kedélyben hozzá hasonló Teleki Sándor is szívesen időzött Debrecenben, sok időt töltöttek együtt, a társasági hírek is sokszor említik őket együtt.¹³² Gyakran látogatták Papp Gyurka nevezetes vendégfogadóját, ahova sok notabilitás betért, Tisza Kálmánnak is kedves helye volt. Vay Dániel részt vett a debreceni közéletben, számos cikke jelent meg debreceni lapokban, ezek azonban még összegyűjtésre várnak. Egy késői írásában szenvedélyes hangon tesz hitet Debrecen mellett: a Budapesti Hírlapnak Debrecenről és a debreceni cívist karikírozó, alighanem Rákosy Jenő tollából származó névtelen tárcájára válaszolt. Az írást levél formájában Degré Alajos barátjának küldte el, aki azt lapjában leköszölte. *„Miként a végtelen tenger, úgy a korlát közé nem szorított magyar pusztának magasztossága csak ismerői, lakói előtt tárja fel délibábos tündérvilágát.”* Bocskai, Rákóczi, Debrecen áldozatkészsége bizonyítja, hogy Debrecen a legmagyarabb város. *„Ne bánts a magyart! Hívd fel a széplelkű Rákosyt, hogy tollát a cívis mellett, és ne ellenük ragyogtassa.”*¹³³

Az 1877 áprilisában kitört orosz-török háború idején Vay Dániel ismét az országos figyelem középpontjába került. A bolgár fölkelés kegyetlen leverése, a fenyegető szerb összeomlás (1876-ban) elkerülhetetlenné tette a Balkánon az egyébként is ugrásra kész Oroszország beavatkozását. Andrássy Gyula gróf közös külügyminiszter 1877 januárjában a budapesti egyezményben tisztázta az osztrák–magyar semlegesség feltételeit, a magyar közvélemény azonban, 1849 emlékével érthetően, a törökök mellé állt. Tisza Kálmán kormánya ugyan tilalmazta a tüntetéseket, a budapesti egyetemi ifjúság küldöttsége mégis díszkardot vitt ajándékkul Isztambulba a szerb háborúban győztes Abdul Karim török fővezérnek. (Viszonzásként Magyarország visszakapott 12 corvinát és számos más értékes kódexet.) A demonstrációkból Debrecen sem maradt ki, a városháza erkélyéről Vay Dániel mondott beszédet, mellyel lázba hozta az egész várost.¹³⁴ A debreceniek elhatározták, hogy arany cserkoszorút készíttetnek és küldenek *„a hős török nemzetnek”*. A gyűjtést céljára bizottság alakult, elnöke Vay Dániel lett.¹³⁵ Az elkészült koszorú 126 db aranyat nyomott, arany félholdján ez a felirat állt: *„Abdul Hamid ottomán császárnak és vitéz ottomán hadseregének.”*¹³⁶ A koszorút Vay hozta föl Budapestre, és ünnepélyes keretek között francia nyelvű beszéd kíséretében adta át Halil bejnek, budapesti török főkonzulnak, aki azt futárral azonnal Isztambulba küldte.¹³⁷

Vay Debrecenben irodalom pártoló szerepet is játszott. A Petőfi Társaság első vidéki felolvasását ebben a városban tartotta, telt ház mellett. Az 500 forintnyi bevételt jótékony célra fordították. Az Aranybikában rendezett ünnepi banketten a Társaság elnökét, Jókai Mórt magától értetődően Vay Dániel köszöntötte föl.¹³⁸ A református nagytemplom orgonájának alapjára *Orgona virágok* címmel 64 szerző művével kötetet jelentettek meg, az előszót Vay Dániel írta.¹³⁹ A debreceni Csokonai-kör nagyerdei lakomáján Dégenfeld József főispán, Teleki Sándor, Eötvös Károly társaságában őt is ott találjuk.¹⁴⁰

A Magyarország történetében, amely végül 3 testes kötetet tett ki, mintegy kilenc debreceni év munkája fekszik.¹⁴¹ A szerző nem törekedett historikusi babérokra, szövegét sehol sem tünteti föl olyan színben, mintha az, különösen az adatok tekintetében új kutatási eredményeket tartalmazna, noha, mint arra visszatérünk, különösen a történelmi események és

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

személyiségek értékelésében számos eredeti megállapítást tesz. Valóban ismeretterjesztő művet akart az olvasó kezébe adni, megtervezett, mondhatni talán túlságosan is didaktikus szerkezetben. A fejezetekre tagolás ugyanis következetesen uralkodók szerint történik, s a szerző nem mulasztja el föltüntetni, hogy az uralkodás és a fejezet hány évet fog át. A mű helyenként kibővített kronológiaként hat, viszont az olvasó tájékozódását megkönnyíti, egy-egy esemény sor visszakeresése nagyon egyszerű.

Nem kivonatol más összefoglaló műveket. Horváth Mihály *Magyarország történelmének* hatása nem érzékelhető. Vay széleskörű nyelvtudása és nagy olvasottsága lehetővé teszi, hogy kevéssé ismert, ritkán idézett, s ha indokolt, idegen nyelvű műveket is fölhasználjon. Alapos forráskutatást végez, a kiadott okleveleket és elbeszélő forrásokat, értelemszerűen latin eredetiben tanulmányozza. Kéziratos forrásokat idéz a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, és támaszkodik a család értékes berkeszi levéltárára.¹⁴² A takarékosan alkalmazott lábjegyzetek minderről tanúskodnak. A *Magyarország története* sajátos módon olykor szinte mai szerzők interpretációjára emlékeztet, ugyanis a függetlenség párti, valamint a Habsburg párti vagy másképpen szólva 67-es történetírás célzatos sarkításai előadásán még nem hagytak nyomot. A krónikás hagyományt nem mindig bírálja fölül, de – például Vászoly fiait illetően vagy a Kálmánról rajzolt torzkép esetében – Horváth Mihály sem alkalmaz forráskritikát. Ha XIX. századi hazai szerzőre hivatkozik – ritkán –, azok az elődök közül kerülnek ki: Gévay Antal, Horvát István, Jászay Pál. Érzékelteti azonban, hogy számon tartja az újabb publikációkat. A Rákóczi-szabadságharc története kapcsán például megemlíti, hogy „*Thaly Kálmán jeles és a Rákóczi korszakot felderítő műveit figyelemmel kísértem*”.¹⁴³ Értelemszerűen a Thaly által kiadott naplóról van szó. A hivatkozások felsorolására – bár nem lenne tanulság nélkül – itt természetesen nincsen hely.

Vay a legteljesebb pártatlanságra törekszik. Olyan történelmi személyiségeket is több oldalról mutat be, és méltányosan értékeli, akikről a lehető legrosszabb kép él a nemzeti emlékezetben (például I. Lipót), és nem fukarkodik a bírálattal nemzeti történelmünk legnagyobb alakjai (például Mátyás király) jellemzése során sem, noha a végkövetkeztetés persze: „*hadi sikerei mellett egyéni nagyságával tündöklött, ókori patriciusi jellemét, mint tudományát Európa és Ázsia csodálta*”.¹⁴⁴ Talán csak a kálvinista háttér és kötődés tűnik szembe az átlagosnál részletesebb tárgyalás révén, viszont a protestáns hit bajnokai (például I. Rákóczi György) sem mentesülnek a bíráló megjegyzésektől, ha a szerző okot lát rá. De fordítva is. Az eretnekégető baráttá süllyedt, lángeszű Werbőczy¹⁴⁵ bekerül a nemzeti Pantheonba. „*A nemes a protestánsokat gyűlölő Werbőczynek földi részeit a zsidó-temetőnek árkába veté örök nyugalomra. Minden érdemeit ha megtagadnók, a Hármaskönyv írójától, a hazáját, királyát [Szapolyai Jánost] rajongásig szerető hazafias Werbőczytől megtagadni nem lehet*”.¹⁴⁶

A továbbiakban meg kell elégednünk néhány kiragadott mozzanat ismertetésével a szerzőről alkotott kép teljesebbé tétele érdekében. Vay a hagyományoknak megfelelően fejezetet szentel a hun történetnek, de ezt figyelemreméltó, ma is érvényes megállapítással kíséri: „*Nem feladatom a hunoknak [...] az avaroknak a magyarral fajrokonságát kutatni és elemezni [...] A keletről érkezett népeknek egymáshozói rokonságát [...] kimutatni lehetetlen; miután a népvándorlásoknak nagy olvasztó katlanába bedobott népek onnét mint egész más fajok kerültek ki [...]*” A magyar költészetet azonban (a hunok) megihlették.¹⁴⁷ A magyar őstörténetről sem alkot hipotéziseket. „*Nem időzöm a történelmi bizonyítványokban szegény régmúlt időknél [...] Magyarország történetét ott kezdem, hol másnemű adatokra [azaz forrásokra] támaszkodhatom [...]*”¹⁴⁸ A pozsonyi (907) és az augsburgi (910) nagy győzelmek

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet (Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

után „a magyar vitézség híre beszárnyalja Európát”,¹⁴⁹ de a kalandozásokat – újabban kerüljük ezt a kifejezést – Vay is „garázdálkodásnak”, „Magyarország elleneit sokszorozó kóbor hadjáratoknak”¹⁵⁰ nevezi.

Az 1267. évi dekrétum ismertetése kapcsán a szerző megragadja az alkalmat, hogy századokat ugorva 1848 vívmányai mellett tegyen hitet – igaz, a rendek önzetlenségét erősen hangsúlyozza: „Ezen rendelkezésből merül ki később a közélet és a megyét képviselő rendi országgyűlés [...]. A megyék hat századon át, a magyar politikai képzettségnek főiskolája; a rendi országgyűlések pedig a politikai tudomány egyeteme volt. Míg nem a dicső 1848. évben, az önzetlen rendi országgyűlés [...] a rendi alkotmány korlátait felszedte s e helyett az egyenlőség, testvériség és szabadság, népképviselést életbe léptette.”¹⁵¹ Habsburg uralkodók, mint erre látunk majd példát, adott esetben árnyalt, elismeréssel sem fukarkodó értékelést kapnak, de ha a különálló magyar állam ideálképe tűnik elő, Vay nem titkolja érzelmeit. Mint annyian mások, szívesen emlékezik arra, hogy a magyarok a Habsburgok fölemelkedésében mekkora szerepet játszottak. „Valamint Rudolfot Kun László idejében a magyarok vitézsége vezette be és erősítette meg Ausztriában, ugy Albertet a római királyságra a Gellenheim [Göllheim] alatti csatát eldöntő magyarok emelték”.¹⁵²

Ferdinánd és Szapolyai János király országot őrölő küzdelmeinek leírásában is érzékeljük a sajátos magyar látószöveget, de még inkább „a merész államférfi, a sokaktól félreértett” Fráter György történelmi szerepének méltatásában. A tiszai részeket és Erdélyt mind Ferdinánddal mind a törökkel szemben 23 éven át megtartotta, s „bár senki hazánknak kimerültségét úgy, mint Fráter György nem ismerte, mégis lángoló hazaszeretete nem esett kétségbe, sőt az eddig mindig a magyarok ellen használt fegyverrel elleneinket egymással gyöngítette.” János királyhoz hűséges maradt annak haláláig, de a Szapolyai háznál is jobban szerette hazáját, „mit mindenáron megtartani politikai dogmájának religiója vala. Hazafias érdemeiért hazánk az elismerés, hála adóját leróni késett.”¹⁵³ György barátot – a szépirodalom által is sugallt képpel szemben – Vay Dániel semmiért nem hibáztatja.

Bethlen Gábor török kapcsolatairól hasonló a véleménye, bár tegyük hozzá, hogy a nagy fejedelem emlékét méltóképpen őrzi a nemzeti emlékezet. „Bethlen Gábor jól ismerte a bécsi udvarnak a Zápolyák korától, Erdélynek függetlenségét aláásni törekedő vágyait, hogy hazájának önállását fönntartsa, a sultánt az erdélyi és török érdekek közösségéről begyőzte, kit megnyerve hazájának alkotmányos jogaiért és e mellett a vallás és lelkiösmeret szabadságáért – küzdelmeit a siker reményében megkezdette.”¹⁵⁴ Ugyanakkor a „kárpáti Felvidék elbizakodott protestánsai [lutheránusok] [...] tétlenül veszteglettek. Az erélyes Pázmán lángnyelvű buzgalmával előkelő családainkat sorba eltéríti, mi által a protestantizmus szomorú hanyatlásnak indult.”¹⁵⁵ Pázmány Pétert egyébként dicséret illeti, mert Eszterházy nádorral ellentétben államférfiúi higgadtsággal ítélte meg a helyzetet, és II. Ferdinándot I. Rákóczy György rakamazi győzelmét követően békére intette.¹⁵⁶ Pázmányt „magas műveltsége, államférfiúi bölcsessége, irányának szépsége, nyelvének varázsa kitűnőink közé emelték.” Buzgó térítő, de a magyar klérus függetlenségéért küzdött, és halála előtt két évvel Rómával szemben is tiltakozott.¹⁵⁷ „II. Ferdinánd uralkodása alatt a polgárháboru csatáiban alattvalói egymás vérért patakként ontották”,¹⁵⁸ Bethlen viszont diadalai után is bántatlanul hagyta a nagyszombati jezsuitákat, hol a Bibliának fordítóját, Káldy Györgyöt nagyon megkedvelte. Vay elfogulatlanságát és jó ítélőképességét mutatja, amit Eszterházy Miklósról, Pázmány Péterről, Bethlen Gáborról együtt mond ki: ritkán adódik, hogy a magyar történelemben egy időben három ilyen nagyság létezzen. „Ellenkező irányban küzdve mind

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

*három – a maga hite szerint – boldoggá akarták tenni Magyarországot; érdemlik, hogy emlékezetük áldassék.*¹⁵⁹

A szerző a kuruc szót a XVI. századtól alkalmazza, és mindig a magyarokra érti. „A magyar megyéknek s a kis nemességnek a bécsi önkény ellenében tanúsított ellenállása csodával határos, a csekély vagyonú bujdosóknak vitézsége és szívós kitartása.”¹⁶⁰ A beszercei gyűlésen viszont Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, Rákóczi Ferenc, Thököly István, a felvidéki 13 megye követei úgy határoznak, hogy felszólítják Lipótot, távolítsa el német labancait az országból. Az akkori „apró háború” történetét részletesen megismerjük. Hasznos, hogy a szereplőket (a mellékszereplőket is) név szerint felsorolja. Őket megismerni csak mindazon forrás kézbevételevel tudjuk, amelyeket Vay nagy szorgalommal átnézett, a földolgozások általában csak a vezetőket említik meg.

Lipót jellemzését érdemes csaknem teljes terjedelmében idézni: „Uralkodói tisztében a kitartó munkásságot, sőt a külügyeknek merész terveléseit és ezeknek törhetetlen buzgalommal keresztül vitelét megtagadni nem lehet.” Uralkodása alatt hazánk megszabadult másfél százados jármától, „ez uralkodását bearanyozta”, de a Caraffák, Heisterek, a vérbíróság kegyetlen önkényeskedése a magyarok számára még a török rabságát is elviselhetővé tette, „ezen hóhérok miatt hazánk majdnem ötvenévi uralkodása alatt a szenvedések calváriai utát járta és uralkodása történelmünknek sötét gyászlapjait idézi. A magyarok bizalma, sok csalatások után tőle végleg elfordult. Népek bizalma nélkül a leghatalmasabb trón is inog!”¹⁶¹

A Rákóczi-szabadságharc történetét – a Rákóczi kultusz fölívelése idején – egy magyar patrióta tollából, aprólékos részletességgel olvashatjuk. Vay viszonyát a magyar történelem kényszerű válaszüttjaihoz ugyanakkor semmi sem szemlélteti jobban, mint II. Rákóczi Ferencről és ellenfeleiről, I. Józsefről, Savoyai Jenőről, majd III. Károlyról rajzolt, a lényegét illetően pozitív kép. József első tette „*az irtózatot Kolonics és a magyar gyűlölő Harrach*” eltávolítása volt. „*A hadak vezérletében mint államférfi bölcsességével kitűnő savoyai Eugén hercegnek tanácsát követte*” s kijelentette, hogy Erdélyhez, mint a magyar korona részéhez ragaszkodik, de komoly elhatározása, hogy Magyarország törvényeit tiszteletben tartja, a nemzet sérelmeit orvosolja. Eszterházy nádorral levélben tudatta, hogy atyja életében az ország ügyeiben semmi részt nem vett, ezért Lipót kormányának és tanácsának törvénysértései nem terhelik. A koronázási esküt leteszi és megtartja.¹⁶²

A hadi események, béketárgyalások, a diplomáciai erőfeszítések előadása párhuzamosan, valamennyi szereplő szempontjainak figyelembevételével történik. Folytatódik a párhuzamosság III. Károly uralkodásának és a Rákóczi emigráció történetének – a Szekfű által utóbb támasztott kételyektől magától értetődően mentes – részletes és empatikus tárgyalása, azonos terjedelemben. III. Károly annak ellenére kiadja a koronázási hitlevelet, hogy bécsi tanácsosai ettől vissza akarják tartani. A labanc nagyurak az általános amnesztiát Károlyi Sándor szavával „*ki akarták herélni*”. (Érzékenyen érintette őket, hogy a hűségesküt letett kuruc földesurak birtokaikat megtarthatták, illetve visszakapták.) A leányági örökösödés kérdését, megismerve a közhangulatot, elhalasztotta. A protestánsok sérelmeit orvosolni akarta, de körlevelének szétküldését az esztergomi érsek (Keresztély Ágost herceg) megakadályozta. Savoyai Jenő Rákóczit gyűlöli, de lángeszű, korát megelőző államférfi. Rákóczi önzetlen, a kötelességtudat vezeti. „*Te látod Uram, hogy sem fejedelemségre nem vágytam, sem háborút, bosszúállást nem kívántam, sem veszélytől nem irtóztam*” – idézi Rákóczit.¹⁶³ A vezérő fejedelemtől kivételes melegséggel, együttérzéssel ír.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

Talán a legkevesebb korrekciót mai szemmel Mária Terézia és II. József uralkodásának ábrázolása kíván – ha figyelmen kívül hagyjuk Mária Terézia újonnan bontakozó kultuszát. Nem maradhat el a gyászruhás ifjú királynő, „*akinek szemeiből könnyek peregtek, beszédét zokogva fejezte be*”.¹⁶⁴ Ismételten olvassuk, hogy „*a bécsi kormány kétkedéseivel a királynő és a nemzet közörömébe ürömcseppeket vegyített*”.¹⁶⁵ Érdemének megfelelően tárgyalja a magyarok katonai szerepvállalását az osztrák örökösödési háborúban. „*Fájdalom, ígéretei valósítása helyett [Mária Terézia] utolsó éveiben a német központosítás kedvéért alkotmányunkra érzékeny sebeket ütött*”¹⁶⁶ – szólal meg a reformkori alkotmányos küzdelmek részese. „*Reformjait királyi rendeleteivel foganatosította, ezen út miatt a magyarok korszerű reformjaitól elhidegedtek*”, de azt el kell ismerni, hogy önkényes rendeleteivel a jobbgóság állapotán sokat javított.¹⁶⁷ Vámrendszerének „*kiszipolyozásával hazánk kereskedésén halálos sebet ütött [...] Magyarországnak szomorú sorsát fia, II. József colonialis mostoha állapotnak nevezte!*”¹⁶⁸ Emberként viszont „*a hadak idején nagy, a béke munkájában fáradhatatlan, jellemében nyílt, a piszkos önzést magától elutasító nagyszabású jellem vala*”.¹⁶⁹

II. József a felvilágosodás bölcsészetét és irodalmát követte, közgazdasági, emberbaráti intézkedéseit népei nem voltak képesek felfogni – szögezi le a szerző. Népboldogítónak szánti intézkedéseit, melyeket a fejezet részletesen felsorol, itt megismételnünk nem szükséges. Kritikája viszont élesebb, mint a mai tankönyvi standard. A németek telepítésével, a vámrendszer fönntartásával, a központosítással, minden intézkedésével – és nem csupán a nyelvrendelettel – hazánk elnémetesítésére törekedett. Vay szellemesen érvel a nyelvrendelet ellen. „*Európa nagy nemzetei, midőn a deákot kiküszöbölték, helyébe saját nemzeti nyelvüket tették [...] A Habsburgok a spanyol koronáért a spanyol nyelvet használták, és most II. József a trónját kétszer megmentő magyarok nyelvét megtanulni nem akarta, sőt nyelvünket kiirtani szándékozott*”.¹⁷⁰ A következtetés visszatérő: Ha a nagy reformátor korát megelőző terveit alkotmányos úton fokozatosan valósítja meg, ha a magyar alkotmányt és a magyar törvényeket tiszteletben tartja, nagy királyaink között dicsőítenénk.¹⁷¹

A mű szakmai színvonala, ahogy Vay saját korához közeledünk, emelkedik. A középkori fejezetekben akadnak tévedések, s az is előfordul, hogy forrással, szakirodalmi anyaggal nem rendelkezvén, a hiátust saját elgondolása alapján tölti ki. A XVIII. század elejétől a tekintélyes adathalmazban tárgyi pontatlanságot nem találunk. Adattárként tehát a háromkötetes *Magyarország története* – főként az újkori fejezetekre gondolunk – akár ma is használható, hiszen a kortörténetet átrendező, nagyhorderejű tényeket a következő egy és egynegyed század kutatása, érthetően, nem tárt föl – a látószögek, az értékelések változtak, változhatnak, és persze a történetírás nagyszámú új ágazattal, kutatási területtel gazdagodott.

Vay Dániel munkája azonban nem pusztán események, tények sora. A nagy események és a történelmi szereplők értékelését, amint azt a példákkal szemléltettük, sohasem mulasztja el. Értékrendje következetes. Ítéletei akár találóak, akár vitára készítetnek, továbbgondolásra érdemesek. Az elmúlt negyedszázad reprintjeinek ismeretében Vay *Magyarország történetének* faksimile kiadása nem lógna ki a sorból.

A nagy francia forradalommal és az 1790/91-es országgyűlés történetével kezdődő korszak történetét földolgozó mintegy 300 lap elemzésével újat mondani nem tudnánk. Ezek Vay számára kortársi vagy – családja szerepére gondolva – közel kortársi idők, és az ezekről az évekről írottak eddig ismertett reformkori írásaival és megnyilatkozásaival

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

egybecsengenek. A fonalat 1848. december 2-án, V. Ferdinánd lemondatásának napján ejti el.

„Magyarország a márciusi napokban alkotmányos buzgóságával hazánknak szabadságot, önállást biztosított, vívmányait, sikereit az ausztriai népekkel megosztani törekedett.”¹⁷² Századok mulasztását szinte órák alatt végezte el az országgyűlés. „És most a dynastiát a több ízben a biztos bukástól megmentő magyar ellen a reactio a nemzetiséget felzúdítva” a magyart minden oldalról irtotta. A szerző a fegyveres alkotmányvédelmet december 2-ig napról napra követi. „A haza a szép remények között kezdett évet nehéz aggodalmak között végezte be” – ez az utolsó mondat. Ezt követően már csak annak a reménynek ad hangot, hogy a magyarság hazáját a következő ezredévben is föntartja.

Vay Dániel nem tartozott nemzedéke politikai karriert befutott vagy csalódott, megkeseredett tagjai közé. Helyzetét, melyet részben maga választott, elfogadta. Fiatalkori ideáljaihoz hű maradt, de kora alakításában – egykori fogadalmát betartva – nem kívánt részt venni. Szűkebb környezetének, Debrecen városának életében részt vett, kedélyét megőrizte, közkedveltségnek örvendett. A Budapesti Hírlap újságírója – nevét nem jegyzi – *Petőfi reminiscenciák* című cikkében írja, hogy a „bölcs, sóhaj nélküli derűvel élő” Vay Dánielt sokszor hazakísérte a Papp Gyurka-féle vendéglőből szerény lakásába. Otthonában egy kampós, görcsös keményfa sétapálcát mutatott. Azt az ekkor már halott Teleki Sándor vágta le egykor Petőfi nevezetes koltói somfájáról.¹⁷³ Vay Dániel 1893. augusztus 5-én halt meg. A halál kegyes volt hozzá, váratlanul lepte meg. A Vasárnapi Újság nekrológja írja, egy órával korábban még sétát tett, jókedvűen beszélgetett.¹⁷⁴

IRODALOM

- *A magyarthoni protestáns egyház története*. FARKAS József, KOVÁCS Sándor és POKOLY József közreműködésével szerkesztette ZSILINSZKY Mihály. Athenaeum, Budapest, 1907.
- *A magyar sajtó története* I. köt. Szerk. KÓKAY György. Akadémiai Kiadó Budapest, 1979.
- ANGYAL Dávid (1914): Szalay László. *Budapesti Szemle*, 42. évf. 445. sz. 2–22.
- ANTALFFY György (1983): *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- *Az 1843/44-ik év alsótáblája kerületi üléseinek naplója* VI. köt. Szerkesztette és kiadta KOVÁCS Ferenc. Franklin-Társulat, Budapest, 1894.
- BAJKÓ Mátyás (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁNK Ernő (1914): *A szabad királyi városok kérdése az 1843/44. országgyűlésen*. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest.
- BÉNYEI Miklós (1994): *Kossuth Pesti Hírlapja és Debrecen*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 21. 75–77.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- BOLVÁRY-TAKÁCS Gábor (2008): A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben. *Zempléni Múzsza*, 8. évf. 1. sz. 89–91.
- BONA Gábor (1998): *Kossuth Lajos kapitányai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- BOROVSZKY Samu (1900): *Magyarország városai és vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye*. Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- BÚSBACH Péter (1898): *Egy viharos emberöltő*. Korrajz. Kilián Frigyes, Budapest.
- CLAIR Vilmos (2002): *Magyar párbaj. A párbaj története*. (Magyar párbajok. A párbaj története. Párbajkódex). Bev. SÁGVÁRI György. Osiris Kiadó, Budapest
- CLAIR Vilmos (1930): *Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923. év végéig 1–2*. Singer és Wolfner, Budapest.
- CZOCH Gábor: *A városi népesség és a város meghatározása körüli viták Magyarországon az 1840-es években*. Palimpszeszt 1. sz. Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, ELTE BTK, 1996. október;
- CZOCH Gábor: Pozsony és a városi kérdés a reformkorban. In: CZOCH Gábor (főszerk.) – KOCSIS Aranka – TÓTH Árpád (szerk.) (2005): *Fejezetek Pozsony múltjából magyar és szlovák szemmel*. Kalligram, Pozsony, 291–310.
- CSIZMADIA Andor (1941): *A magyar városi jog*. Reformtörekvések a városi közigazgatásban. Győregyházmegyei Alap Könyvnyomdája, Kolozsvár.
- DEÁK Farkas (1875): A gróf Vay Ádám berkeszi levél- és könyvtára. *Századok*, 9. évf. 7. sz. 469–476.
- DEGRÉ Alajos (1983): *Visszaemlékezéseim*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- DÉNES Iván Zoltán (1989): *Közügyé emelt kiváltságörzés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DOMBOVÁRI Ádám (2011): *Megyei választások és szabályozásuk (1830–1844)* I. köt. Doktori disszertáció, ELTE.
- ESZES Máté (1997): *Híres bajvívások, hírhedt párbajok*. Móra Ferenc Kiadó, Budapest.
- *Felsőleges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésének Naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél*. I. kötet. Pozsonyban, az Országgyűlési Irományok Kiadóhivatalában. 1843. (Továbbiakban Alsótáblai napló.)
- *Felsőleges Első Ferdinánd ausztriai császár, magyar- és Csehországok e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi város Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyar-országgyűlésen a méltóságos Főrendeknél tartatott országos ülések naplója*. Pozsony, az Országgyűlési Iratok Kiadóhivatalában, 1848. 185. (Továbbiakban Főrendiházi napló.)
- FÜLÖP Géza (1978): *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁRDONYI Albert (1826): A szab. kir. városok az 1848 előtti törvényhozásban. *Városi Szemle* 12. évf. 1-2. sz. 103–125.
- GÁRDONYI Klára, Cs. (1940): Kazinczy Zsófia és Vay Ábrahám házasságának története. (Ismeretlen Kazinczy levelek.) *Napkelet*, 18. évf. 3. sz. 144–148.
- *Gróf Széchenyi István naplói*. I-VI. köt. Szerkesztette VISZOTA Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925–1939.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- HAFFNER, Sebastian (2010): *Poroszország egy porosz szemével*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH Mihály (1887): *Huszonöt év Magyarország történelméből*, I. köt., Ráth Mór, 3. kiad. Budapest.
- JÁSZAY Pál (1843): *A sz. k. városok szavazatjoga országgyűléseken*. Heckenast, Pest.
- *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetése 1843–1851*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta HARASZTI-TAYLOR Éva. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- KABDEBÓ Tamás (1990): *Blackwell küldetése*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Budapest.
- KARACS Teréz (1963): *Emlékezés Kazinczy Ferencre*. In: *Teleki Blanka és köre*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta SÁFRÁN Györgyi. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- KÁSZONYI Dániel (1977): *Magyarhon négy korszaka*. Fordította: KOSÁRY Domokos. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- *Magyarország története 1790–1848*. Szerkesztette VÖRÖS Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- MARCZALI Henrik (1907): *Az 1790/91-diki országgyűlés I–II*. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- PAJKOSSY Gábor (2006): A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. *Levéltári Közlemények 77. évf. 1. sz. 49–72.*
- PÁLMÁNY Béla (2011): *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1. köt.* Budapest, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, Budapest.
- PÁNDI Pál (1972): *„Kísértetjárás Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban*. II. köt. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- SZABAD György (2002): *Kossuth irányadása*. Válasz Könyvkiadó, Budapest.
- SZÉCHENYI István (1982): *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta OLTVÁNYI Ambrus. Fordította: JÉKELY Zoltán, GYÖRFFY Miklós. Gondolat, Budapest.
- SZENDREI János (1911): *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. V. köt. Kiadja Miskolc: A város közönsége. Budapest.
- SZŐCS Sebestyén (1996): *A városi kérdés az 1832–36-os országgyűlésen*. Várostarténeti tanulmányok. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- SZŐGYÉNY-MARICH László *Emlékiratai* 1. köt. Kiadják fiai. Budapest, 1903.
- TAKÁTS Sándor (1932): A városi követek küzdelme a személyes szavazati jogért. *Budapesti Szemle 60. évf. 653. sz. 66-91. és 654. sz. 198–237.*
- TAKÁTS Sándor (1933): Emlékezés Palóczy Lászlóra. *Budapesti Szemle, 61. évf. 662. sz.*
- TAKÁTS Sándor (1980): *Kémvilág Magyarországon*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- TAKÁTS Sándor (1929): *Országgyűlési párbajok*. In: *Emlékezzünk eleinkről*. Génius kiadás, Budapest.
- Töredékek Gróf Széchenyi István fennmaradt kézírataiból. Közli Török János. Első kötet. *Hunnia*. Heckenast, Pest, 1858.
- VAY Dániel (1844): *Eszmetöredékek a reformról*. Wigand Ottó, Lipcse.
- VAY Dániel (1888–89): *Magyarország története 1–3*. Debreceni Ellenőr, Debrecen.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- VAY Sándor/Sarolta (1909): *A régi világból. Az elmaradt párbaj.* Országos monográfiai Társaság, é. n.
- VISZOTA Gyula (1906): *Tagajánlások az Akadémiában.* (A megalakulástól 1847-ig.) Akadémiai értesítő 17. köt.

ABSTRACT

Závodszy, Géza

An Extraordinary Hungarian Story

(Count Dániel Vay's Path to Writing History)

Count Dániel Vay was one of the most promising politicians of the 1840s. His oratorical skills were on par with that of his contemporary Kossuth. Not much older than twenty years old, he already had a command of German, French and English and had read the most important works of German and French thinkers and was familiar with the United States Constitution. His articles on the debate surrounding his Széchenyi Academy speech contain the most specifics. An interesting period document testifying to the original perspective of his political analysis was published in Leipzig. He was the opposition speaker in the upper house of Parliament in 1847-48. How is it possible that comprehensive works on the period do not even mention his name? His political career was ended when he refused a challenge to a duel; that is the only act to gain mention. But his joie de vivre and creative power did not dry up. His name is attached to a pioneering work of the dissemination of historical knowledge: the voluminous History of Hungary. This study attempts to return his person to its proper place in Hungarian history through an analysis of his works and his parliamentary role as well as sketch his biography which cannot be found in a single encyclopedia article.

JEGYZETEK

- ¹ A modern munkákban újra közölt adatok esetében tudatosan a klasszikus szakirodalomra hivatkozom (Z. G.).
- ² *Magyarország története 1–3.* Debreceni Ellenőr, Debrecen, 1888–89. A millennium alkalmából született SZILÁGYI Sándor szerkesztésében *A magyar nemzet története* tíz kötetben. (Máig a legnagyobb befejezett vállalkozás). Athenaeum, Budapest, 1894–1898.: A millenniumra fejezte be és dolgozta át SZALAY József munkáját BARÓTI Lajos: *A magyar nemzet története 1–4.* Lampel Róbert, Budapest, 1896–1898.
- ³ Pl. Az *Új magyar életrajzi lexikon.* Főszerkesztő MARKÓ László. Helikon, Budapest, 2007. Vay Dániel szócikkében a *Hamilton Sándor* című zsenjét föltünteti, a *Magyarország történetét* nem ismeri.
- ⁴ CLAIR Vilmos (1930): *Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923. év végéig 1–2.* Singer és Wolfner, Budapest. Uő. (2002): *Magyar párbaj. A párbaj története.* (Magyar párbajok. A párbaj története. Párbajkódex). Bev. SÁGVÁRI György. Osiris Kiadó, Budapest; ESZES Máté (1997): *Híres bajvívások, hírhedt párbajok.* Móra Ferenc Kiadó, Budapest.
- ⁵ BÚSBACH Péter (1898): *Egy viharos emberöltő.* Korrajz. Kilián Frigyes, Budapest, 1. köt. 53.
- ⁶ J. A. Blackwell 1848. január 17-ről keltezett levele. In: *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetesei 1843–1851.* Sajtó alá rendezte és az utószót írta HARASZTI-TAYLOR Éva. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 348–350. Blackwell magyarországi tevékenységéhez: KABDEBŐ Tamás (1990): *Blackwell küldetése.* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Budapest.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- ⁷ A korábban Széchenyivel barátkozó (Széchenyit al-dunai útjaira is elkísérte), de konzervatív irányba fordult, udvarhú Waldstein „németnek” nem igazán tekinthető. Édesanyja Sztáray Mária grófnő, felesége Zichy Mária grófnő.
- ⁸ Pl. Fiáth Ferenc, Fejér vármegye követe használta báró Wenckheim Béla Békés vármegyei követnek adott válaszában 1843. aug. 23-án. Wenckheim Fejér vármegye követutasításának *”felingerült hangulatát”* tette szóvá (a Fejér vármegyei tisztújítási zavarokkal kapcsolatban). Fiáth az *”illoyalis”* jelzöt értelmezi is: Békés követének kijelentését – egyebek között – azért mondja *”illoyalísnak, mert törvényekre építve nem találja”*. *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösöd hava 14-dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésének Naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél*. I. kötet. Pozsonyban, az Országgyűlési Irományok Kiadóhivatalában. 1843. 305., ill. 319. l. (Továbbiakban Alsótáblai napló.)
- ⁹ *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, magyar- és Csehországok e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi város Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyar-országgyűlésen a méltóságos Főrendeknél tartatott országos ülések naplója*. Pozsony, az Országgyűlési Iratok Kiadóhivatalában, 1848. 185. (Továbbiakban Főrendiházi napló.)
- ¹⁰ Főrendiházi napló 178.
- ¹¹ Az igazsághoz tartozik, hogy a politikai párbajok mellett nem volt ritkaság a semmiséggért vívott duellum. TAKÁTS Sándor (1929): *Országgyűlési párbajok*. In: *Emlékezzünk eleinkről*. Génius kiadás, Budapest, 583–594. Vay Dániel esetét is megemlíti. Az ellenzék Vayra neheztel, de mint a titkosrendőri jelentés írja, Waldstein a gyűlölet céltáblája. I. m. 592.
- ¹² KÁSZONYI Dániel (1977): *Magyarhon négy korszaka*. Fordította: KOSÁRY Domokos. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 160–162.
- ¹³ Ma Nyirábrány. A kastélyt és a birtokot Vay Dániel a híres mintagazdától, Ábrányi (Eördögh) Alajostól vásárolta. Ábrányi Alajos unokája, a későbbi író, újságíró Ábrányi Kornél (a költő Ábrányi Emil bátyja) és Ábris barátok voltak.
- ¹⁴ Blackwell is megjegyzi: *”Waldstein nagy szolgálatot tett pártjának, mikor így elűzte az ellenzék egyik legjobb szónokát a felsőtábláról [...]”*. *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetése 1843–1851*. (1989) 350.
- ¹⁵ Ezt a titkosrendőri jelentés is megerősíti: *”1847. november 14. Waldstein János konzervatív mágnás Kossuth Lajost amit a kerületi ülésen engedett meg magának a gróf ellen [az örökös tartományokból származó mágnások gyakori honosítását bírálta] pisztoly párbajra hívatta ki. Kossuth kijelenté, hogy Pest megye követe beszélt, s nem Kossuth Lajos. A kihívásnak az országgyűlés után felelhet meg.”* MOL N 119 11264 sz. A levéltári hivatkozásokat Szűcs Pál rendelkezésemre bocsátott kéziratából vettem át, sok időt megtakarítva, köszönettel tartozom. A titkosrendőri jelentések a már idézett Takáts Sándor másolataiban állnak rendelkezésre. A bécsi levéltári anyag jelentős része az 1927-es zavargások nyomán keletkezett tűzben elpusztult. Vö.: PAJKOSSY Gábor (2006): *A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. Levéltári Közlemények 77. évf. 1. sz. 49–72*. Az Országgyűlési Tudósításokat szerkesztő fiatal Kossuth egyébként 1834 szeptemberében pisztolypárbajra hívta ki Aczél Antal Arad megyei konzervatív követet (később, talán nem véletlenül, csanádi főispán), aki italos állapotban az újságírókat szidalmazta. Aczél meghátrált. Titkosrendőri jelentés alapján TAKÁTS Sándor (1929) 586–587.
- ¹⁶ Nevezetes esete volt Haller Ferenc gróf testőrkapitánnyal, Metternich bizalmasával, aki 1843-ban politikai indíttatásból állítólag hét főt is kihívott, Teleki viszont őt provokálta, de mikor Haller lövése célt tévesztett, Teleki a levegőbe lőtt. Haller sem tehetett másképp, majd elállt a párbajoktól. KÁSZONYI (1977) 160.
- ¹⁷ Széchenyi – aki a radikális ellenzéki szónokot különben sem kedvelte – 1848. január 15-én Naplójába bejegyezte: *”Vay Dani vis à vis Waldsteintől, mint szájhős”*. *Gróf Széchenyi István napló*. Szerkesztette VISZOTA Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925–1939. VI. köt. 708. A titkosrendőri jelentés azt állítja, hogy Vay *”szökésért”* pártkülönbség nélkül hitvány gyávaságnak veszik, ami Kászonnyit olvasva is nyilvánvalóan túlzás. MOL N 119 11187/b. Széchenyi 1848. február 1-jei naplóbejegyzése is érthető másképp: *”Az elegyesen megéjjenezték: B[atthyány] Lajost – Kossuthot és Josipovichot. Dessewffy E[mil]t, Waldsteint, Haulickot viszont lepíszszegik [...] prókátor fajta, mely Vay Dani mellett s Waldstein ellen áll”*. (Joszipovich Antal magyarbarát türmezei ispán; Haulik György – ekkor – zágrábi püspök.) SZÉCHENYI István (1982): *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta OLTVÁNYI Ambrus. Fordította: JÉKELY Zoltán, GYÖRFFY Miklós. Gondolat, Budapest, 1189.
- ¹⁸ Van adat arra, hogy Vay Dániel korábban párbajozott, és szintén Teleki László volt a segéde. Két keltezetlen levele az Országos Levéltárban. MOL P 654 19. d. Vay Dániel katonatiszt bátyja, Péter Itáliában párbajban halt meg.
- ¹⁹ Vay Erzsébet grófnő (1814–1865)
- ²⁰ KÁSZONYI (1977) 162. CLAIR Vilmos 80 évvel későbbi elmondása több ponton eltér, CLAIR (1930) 187–188. Forrása VAY Sándor/Sarolta (Vay Dániel unokahúga) novellisztikus írása (1909): *A régi világból. Az elmaradt párbaj*. Országos monográfiai Társaság, é. n. 36–40.
- ²¹ Házasságáról éppen Telekinek írja, hogy vidéki elzártsága ellenére, *”óriás megtagadások mellett nagyon boldog vagyok – mert nőm több mint angyal”*. (Kiemelés az eredetiben.) MOL. Ismételten: SZÜCS Pál adata.
- ²² KÁSZONYI (1977) 162,
- ²³ Uo.
- ²⁴ CLAIR (1930) 188.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- ²⁵ A 17 éves Vay Ábrahám minden bizonnyal a széphalmi kúriában találkozott a feltűnően szép, akkor csupán 13 éves Zsófiával, a költő nagybátyjának, Kazinczy Péternek leányával. Cs. GÁRDONYI Klára (1940): Kazinczy Zsófia és Vay Ábrahám házasságának története. (Ismeretlen Kazinczy levelek.) *Napkelet*, 18. évf. 3. sz. 144–148. Kazinczy Ferenc és Vay Ábrahám között szinte apa-fiú viszony alakult ki. Kazinczy egyik (Emil?) fia Vay Ábrahám házánál nevelkedett. KARACS Teréz (1963): *Emlékezés Kazinczy Ferencre*. In: *Teleki Blanka és köre*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta SÁFRÁN Györgyi. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 172.
- ²⁶ TAKÁTS Sándor: *Politikai konventikumok és titkos konferenciák az országgyűlésen*. In: *Kémvilág Magyarországon*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1980. 155., uo. 188. Továbbiakban: TAKÁTS (1980). A jelentések azonban önmaguknak is ellentmondanak. Az egyik jelentés például bepanaszolja Király József pécsi katolikus püspököt, aki még a német községekben is magyarul prédikált. Uo.
- ²⁷ Pl. 1826. jún. 26-án a rendőrség azt jelenti, hogy az Akadémia alapítása csak a kálvinistáknak és a liberálisoknak az óhaja. TAKÁTS Sándor: *Széchenyi István gróf reuniója és az Akadémia alapítása*. In: TAKÁTS (1980) 62. Vagy: A Tisza-vidéki kálvinisták mindent elkövetnek Wesselényi érdekében az ellene indított eljárás kapcsán. TAKÁTS (1980) 169. Vagy: „Mily keveset bízhatik a kormány a protestánsokban [...] kitűnik” abból, hogy Teleki József, „a kálvinisták pápája” bécsi figyelmeztetés ellenére hitsorsosainak azt mondta, hogy a vallási sérelmeket mindenáron fel kell terjeszteni. TAKÁTS (1980) 188.
- ²⁸ BAJKÓ Mátyás (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–43. 1801-ben Vay József kezdeményezte a kollégium új épülete anyagi alapjainak megteremtését. 1809-ben feleségével, Mocsáry Erzsébettel a kollégium javára létrehozta a Vay-Mocsáry Alapítványt. BOLVÁRY-TAKÁCS Gábor (2008): A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben. *Zempléni Múzsza*, 8. évf. 1. sz. 89-91.
- ²⁹ MARCZALI Henrik (1907): *Az 1790/91-diki országgyűlés I-II*. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest. Különösen I. köt. 61., 361., II. köt. 263., 329. és köv. lapok. Marczali használta a Vay család utóbb az Országos Levéltárba került, 1956-ban súlyosan megrongálódott, jelenleg nem kutatható berkeszi levéltárát. A levéltár méretéről, anyagának értékéről vázlatos képet ad DEÁK Farkas (1875): A gróf Vay Ádám berkeszi levél- és könyvtára. *Századok*, 9. évf. 7. sz. 469–476. Vay József részt vett azokban a tanácskozásokban is, amelyeket Széchenyi Ferencnél a magyar tudós társaság megalapításának ügyében tartottak. Cs. GÁRDONYI Klára (1940) 145. Az országgyűlésen napirendre került a magyar tudós társaság terve, de az végül a köznevelési és tanulmányi ügy rendszeres munkálataival megbízott országos bizottmányhoz került, s papíron maradt. HORVÁTH Mihály (1873): *Magyarország történelme*. Az új dolgozat második, bővített kiadása, VIII. köt. Franklin Társulat, Budapest, 92-93.
- ³⁰ MARCZALI (1873) 61.
- ³¹ Mégpedig a „*jelesebbek közt*”. HORVÁTH Mihály (1887): *Huszonöt év Magyarország történelméből*, I. köt., Ráth Mór, 3. kiad. Budapest, 151.
- ³² PÁLMÁNY Béla (2011): *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja* 1. köt. Budapest, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, Budapest, 1212.
- ³³ Ti. a követeket a pozsonyi polgároktól lefoglalt ingyen szállás illette meg.
- ³⁴ Ferstl jelentése Sedlnitzkynek 1825. szept. 2-án. Ld. TAKÁTS (1980) 159–160.
- ³⁵ Titkosrendőri jelentésben. TAKÁTS (1980) 61.
- ³⁶ HORVÁTH (1887) 181. Vay Ábrahám a három igazgató egyike.
- ³⁷ 1844. május 5-én helyébe Batthyány Lajos grófot választják elnökké.
- ³⁸ GYÖMREI Sándor (1956): *Az első pesti kereskedelmi társaság: A Magyar Kereskedelmi Társaság*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 11. sz. 212–216. Más források 8000 forintról szólnak. Kémjelentés ugyanerről 1843. december 31-én. Ld. TAKÁTS (1980) 217.
- ³⁹ KAZINCZY Ferenc (1884): *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*. Összeállította Aigner Lajos. Nemzeti Könyvtár XXXVI. köt. Aigner Lajos, Budapest, é. n.
- ⁴⁰ Az általam ismert összes adatbázisban úgy szerepel, hogy a főispánságról lemondott. Ezzel szemben Vay Ábrahám a felsőtábla 1847. december 4-i ülésén – miután Pálffy József gróf félreérthető megjegyzést tett azokra „*kik alkotmányunk határain túl élnek [...] kik a politikai közéletből kilépve magányba visszavonultak*” – feleletül a következőket mondta: „*Az utolsó fölötté fényes és nagy remények közt megkezdett országgyűlés után – de mellynek vége nem volt fényes és kielégítő*” levelet kapott a „*királyi korlátnoktól*”, azaz kancellártól, mely szerint a főispáni hatáskört és teendőket olyan módon változtatta meg, hogy ha országgyűlést nem is lehet összehívni, „*legalább palatinális concursusban az ország nagyjait és tanácsosait [a nádor] hallgassa meg*”. Kérte a levél továbbítását a királyhoz. Postafordultával feleletül csak annyit kapott, hogy a megye adminisztrációja másnak adatott át. „*Hivatalomról le nem köszöntem...*” Főrendiházi napló 22–23. A Naplóban következetesen máramarosi főispánként szerepel.
- ⁴¹ DOMBOVÁRI Ádám (2011): *Megegyei választások és szabályozásuk (1830–1844)* I. köt. Doktori disszertáció, ELTE, 132–133.
- ⁴² A mi időnkéből. *Ország-Világ*, 6. évf. 1884. június 28. 413–415. Degré Alajosnak, a szerkesztőnek írt levél formájában.
- ⁴³ József Dwernicki tábornok Galíciába szorult hadtestének lefegyverzett tisztjeit és katonáit átmenetileg Magyarországra internálták.
- ⁴⁴ Andreas von Ettinghausen (1796–1878) ekkor a bécsi egyetem fizika, alkalmazott matematika és mechanika professzora. Paul Traugott Meissner (1778–1864) a bécsi politechnikai intézet kémia tanára. Medgyesen született és a pesti egyetemen szerzett gyógyszerész diplomát. Az idézett szövegben a nevek torzítva. A *mi időnkéből* i. m.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- ⁴⁵ A levél kelte 1844. szeptember 22. MOL P 654 19. d. 39. t. 811
- ⁴⁶ VACHOTT Sándor *A külföld foglya* című költeményéből. Vachott 1848-ban Kossuth egyik titkára volt. Az önkényuralom börtönében Lovassyhoz hasonlóan az ő elméje is elborult.
- ⁴⁷ A titkosrendőrség jelentette, hogy 1847. június 27-én Teleki László gróf és Vay Dániel gróf rendezte a szokásos László napi ünnepi ebédet Palóczy László tiszteletére. TAKÁTS Sándor (1933): Emlékezés Palóczy Lászlóra. *Budapesti Szemle*, 61. évf. 662. sz. 32. Vay Dániel Teleki Lászlónak írt (1843?) szeptember 26-ról keltezett leveléből: „*En csak néhány hónapja tartalak téged büszkeségemnek s barátim koronájának. – Nem legrégibb igaz, de irántad leglelkesültebb, s tiszteleted által leginkább meghatott barátod – én csak néhány hava lettem.*” MOL P 654. 824–826.
- ⁴⁸ „*Mi félistenül tiszteltük Kossuthot, de elismertük, hogy Dessewffy Auréiban méltó ellenfelet talált.*” *A mi időnkől* i.m.
- ⁴⁹ Részletes jellemzésük az *Eszmetöredékek a magyar reformról* című írásban (Lipcse, 1844), amelyre visszatérünk.
- ⁵⁰ V. A.: *Korteszvilág*. In: *A Hét* 7. évf. 1896. október 25. 734–737. Ezt Kászonyi Dániel is megerősíti: „*Vay Dániel valaha a radikális párthoz tartozott, mégpedig a legszélsőhöz [...] még abban a megyében is a kormányzat ellen izgatta a nemeseket, ahol apja, Ábrahám gróf, főispán volt.*” KÁSZONYI (1977) 470. Clair Vilmos a párbaj előzményeként VAY Sándor (1909) nyomán azt írja, hogy Waldstein az országgyűlésről távozó Vay Dánielhez lépett, s azt monda, hogy egy mágnásnak nem szabad így beszélnie, még kevésbé egy olyan ember fiának, akinek atyja a Szent István-rend nagykeresztese (valójában középkeresztese), belső titkos tanácsos és mindent a császárnak köszönhet. Vay Dániel erre erélyesen visszavágott: „*A politikában nincsen apa és fiú. Szerintem mágnás sincs, csak ember...*” CLAIR Vilmos (1930) 187–188.
- ⁵¹ HAMILTON Sándor (1840). *Athenaeum*, 4. évf. II. félév, 28. sz. 1840. okt. 4. 454–458.
- ⁵² *A mi időnkől* i. m.
- ⁵³ *Pesti Hírlap* 1. évf. 81, 83, 87. sz. 1841. okt. 9., okt. 16., okt. 30.
- ⁵⁴ *Pesti Hírlap* 1. évf. 87. sz. 1841. okt. 30. 731. Ehhez az íráshoz Kossuth szerkesztői megjegyzést fűzött, melyben tömören összefoglalta *Unió* című cikkeiben kifejtett álláspontját. (*Pesti Hírlap* 1. évf. 22. sz. 1841. márc. 17. és 73. sz. 1841. szept. 11.) Az evangélikus–református unió gondolata a reformáció 300. évfordulóján, 1817-ben Poroszországban vetődött fel. Hazánkban az evangélikusok vegyesen magyar, német és szlovák nyelvűek voltak, míg a reformátusok csaknem kizárólag magyarok, ezért az unió szorgalmazásában szerepet játszott a magyar nyelv terjedésének reménye is. Ehhez klasszikus munkában: *A magyarhoni protestáns egyház története*. FARKAS József, KOVÁCS Sándor és POKOLY József közreműködésével szerkesztette ZSILINSZKY Mihály. Athenaeum, Budapest, 1907. 657–660.; BÉNYEI Miklós (1994): *Kossuth Pesti Hírlapja és Debrecen*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 21. 75–77.
- ⁵⁵ *Pesti Hírlap* 3. évf. 218. sz. 1843. febr. 2. 78–79. Széchenyi naplóbejegyzése: „[Február] 3-án a tegnapi Hírlapból hallottam [...] Zichy Hermann és egy újdonsült Vay gróf felléptek ellenem.” *Széchenyi István naplói* V. köt. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta VISZOTA Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1937. 674. Továbbiakban: *Széchenyi naplói*. Zichy Hermann egyébként Széchenyi mostohafia volt.
- ⁵⁶ DÉNES Iván Zoltán megjegyzi, hogy Széchenyi kultúrnationalista álláspontját védelmezők (például Kállay Ferenc, *Világ*, 2. évf. 103–104. sz. 1843. december 31.) Vay Dániel tapasztalatokon alapuló példáit igyekeznek egy történetfilozófiailag érvényesnek tartott alaptétellel összeegyeztetni. DÉNES Iván Zoltán (1989): *Közügyé emelt kiváltságőrzés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 65.
- ⁵⁷ ANGYAL Dávid így foglalja össze Szalay László idevágó álláspontját: „*A magyar tiers état [harmadik rend; Magyarországon negyedik rend, a főrendek, köznemesség, katolikus papság mellett] mindenné lesz, mint a francia, de nem mint különálló osztály, hanem lesimítva a többieknek szegletességét, magába fog olvasztani mindent [...] Nemcsak a városokat, hanem a megyéket is rendeznünk kell [...] Mert nem municipális federalizmus a végcél. Az országgyűlésen nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzet képviselőit akarja látni.*” ANGYAL Dávid (1914): Szalay László. *Budapesti Szemle*, 42. évf. 445. sz. 2-22.
- ⁵⁸ A nagykorúság 24 év volt.
- ⁵⁹ PÁLMÁNY Béla (2011) 2193.
- ⁶⁰ Széchenyi naplóbejegyzése: „*Vay Dani a Hollingerben [a Hollinger kávéház az országgyűlési ifjak törzshelye volt] az ifjak nevében rosszállólag nyilatkozik a renekről [...] fáklászenét Zsedényinek – Azután Batth[ány] Lajosnak és Pálffy Pepinek, mint a nemzeti nyelv egyedüli megmentőinek.*” *Széchenyi naplói* V. köt. 783.
- ⁶¹ DEGRÉ Alajos (1983): *Visszaemlékezéseim*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 108.
- ⁶² Uo. 110.
- ⁶³ Név nélkül. SZINNYEI József adata. *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky, Budapest, 1891–1914.
- ⁶⁴ ZÁBORSZKY Alajos Országgyűlési Szemléjéből (1843. szeptember 23) közli: Debrecen, 1887. szeptember. 6.
- ⁶⁵ Ezt Széchenyi is így értelmezte: „*Vay Dani vezetésével Wesselényihez megy az ifjúság. Wess[elényi] SZELLEMI, SZÉCHENYI ANYAGI [...]*” *Széchenyi naplói* V. köt. 758. A „Vay Dani” megnevezés nem lekicsinylés, hanem annak a jele, hogy nézeteltérések ide vagy oda, a társasági érintkezésben Vay Dániel a kaszton belül van.
- ⁶⁶ A beszédről 1843. szeptember 5-én a titkosrendőrség is jelentett: „*Gróf Vay Dániel beszéde, melyet vasárnap délelőtt a deputáció vezetőjeként tartott, és amelyet az országgyűlési ifjúság Wesselényi üdvözlésére küldött, Wesselényi nagy hatását dicsőíti, és őt az iskola megalapítójának nevezi [...]* – a magyarokról és a magyarokhoz szóló lipcsei negyedéves újságban meg kell, hogy jelenjen németül.” MOL N 119. 9757.
- ⁶⁷ I–X. *Jelenkor* 12. évf. 1843. 6–14. sz.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- ⁶⁸ Vö.: *A magyar sajtó története* I. köt. Szerk. KÓKAY György. Akadémiai Kiadó Budapest, 1979. 724–726.
- ⁶⁹ A zászlószentelésről a titkosrendőrség jelentése többek között kiemeli, hogy a polgárőrségbe sok nemesifjú íratja be magát. A polgárságnak ez hízeleg, de bizonyos, hogy rövid idő alatt megrontják (nyilván megmagyarosítják) a polgárőrség szellemét. TAKÁTS Sándor: *Régi polgári őrhadainkról*. In: TAKÁTS (1980) 96–97. Az ünnepségről beszámolót közöl többek között a Honderű 2. évf. 1844. 7. sz. 11.
- ⁷⁰ Mi hír Budán? *Életképek*, 1. évf. 1844. november 20.
- ⁷¹ *Hírnök*, 8. évf. 1844. november 18.
- ⁷² SZÖGYÉNY-MARICH László *Emlékiratai* 1. köt. Kiadják fiai. Budapest, 1903. Függelék 190. A beszámoló Szuborits Antaltól, a néhai József nádor irodájának tisztviselőjétől származik, aki a kíséret tagja volt. A beszéd frazeológiájára következtethetünk Vaynak a felsőtáblán 1847. december 4-én elmondott beszéde István főherceget méltató mondataiból: „*Hogy nemzetiségünk talismánját, honi nyelvünket az 52 megyében büszkén hangoztató Nádor őfenségét, a magyar alkotmányosság félszázados nemtőjének [József nádornak] dicső fiát, az ősalkotmány legelső választott méltóságában megerősítette ő fölsége*”, az „*nem a törvényhozás, az egy nemzet hálája*.” Főrendiházi napló 9.
- ⁷³ Erről hírt közöl például: *Nemzeti Újság*, 5. évf. 1844. április 20. 251. Vay Dániel április 20-án született. PÁLMÁNY (2011) 2193. Vay nem említi Szalay László nevét.
- ⁷⁴ ANGYAL (1914) 2–22.; ANTALFFY György (1983): *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 104–106.
- ⁷⁵ *A magyar sajtó története* 752.
- ⁷⁶ Uo. 759.
- ⁷⁷ MOL N 119. 10462
- ⁷⁸ *Magyarország története 1790–1848*. Szerkesztette VÖRÖS Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 899–900. Ugyanígy HORVÁTH (1887) II. köt. 431.
- ⁷⁹ A tárgyhoz: JÁSZATH Pál (1843): *A sz. k. városok szavazatjoga országgyűléseken*. Heckenast, Pest; BÁNK Ernő (1914): *A szabad királyi városok kérdése az 1843/44. országgyűlésen*. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest; GÁRDONYI Albert (1826): *A szab. kir. városok az 1848 előtti törvényhozásban*. *Városi Szemle* 12. évf. 1-2. sz. 103–125.; TAKÁTS Sándor (1932): *A városi követek küzdelme a személyes szavazati jogért*. *Budapesti Szemle* 60. évf. 653. sz. 66–91. és 654. sz. 198–237.; CSIZMADIA Andor (1941): *A magyar városi jog*. Reformtörékvések a városi közigazgatásban. Győregyházmegyei Alap Könyvnyomdája, Kolozsvár; CZOCH Gábor: *A városi népesség és a város meghatározása körüli viták Magyarországon az 1840-es években*. Palimpszeszt 1. sz. Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, ELTE BTK, 1996. október; CZOCH Gábor: *Pozsony és a városi kérdés a reformkorban*. In: CZOCH Gábor (főszerk.) – KOCIS Aranka – TÓTH Árpád (szerk.) (2005): *Fejezetek Pozsony múltjából magyar és szlovák szemmel*. Kalligram, Pozsony, 291–310.; SZÓCS Sebestyén (1996): *A városi kérdés az 1832–36-os országgyűlésen*. Várostörténeti tanulmányok. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- ⁸⁰ SZABAD György (2002): *Kossuth irányadása*. Válasz Könyvkiadó, Budapest, a terjedelmi korlátok között ismerteti a cikkeket, de a hatalmas ismeretanyagot mozgósító és kifinomult politikai érzékről tanúskodó publicisztika nincs földolgozva.
- ⁸¹ *Alsótáblai napló* III. köt. 204–205.; 189.
- ⁸² *Az 1843/44-ik év alsótáblája kerületi üléseinek naplója* VI. köt. Szerkesztette és kiadta KOVÁCS Ferenc. Franklin-Társulat, Budapest, 1894. 269–270.
- ⁸³ *Hetilap*, 2. évf. 38. sz. 1846. május 12. 650.
- ⁸⁴ *Alsótáblai napló* III. köt. 361.
- ⁸⁵ Uo. 417. Vay Antal 1848-ban vállalt szerepe miatt a szabadságharc veresége után a cég ellehetetlenült, és a család elhagyta Magyarországot.
- ⁸⁶ A városok többsége tiltakozott a polgárjog, ill. a szavazatjog kiterjesztése ellen. Trencsén város követe Bakos József: „*Küldöm gyűlevész, mindenféle idegen embereket, proletariátusokat polgári jogokkal fölruházni nem akarnak*.” Uo. 185.
- ⁸⁷ TAKÁTS (1932) 230–232.
- ⁸⁸ MOL N 119. 10712.
- ⁸⁹ MOL R 319.
- ⁹⁰ VAY Dániel (1844): *Eszmetöredék a magyar reformról*. Wigand Ottonál, Lipcse, 1.
- ⁹¹ I. m. 2.
- ⁹² I. m. 5.
- ⁹³ Szontagh Gusztáv hatását érezzük. Hivatkozik is rá. Ha magától értetődő, hogy különbözik a német és a francia „filozófia” (abban a jelentésben, ahogyan Vay használja), miért ne lenne szükség a magyar filozófiára, amelynek megteremtésére Szontagh törekszik.
- ⁹⁴ PÁNDI Pál (1972): „*Kísértetjárás Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban*. II. köt. Magvető Könyvkiadó, Budapest, é. n. 22.
- ⁹⁵ VAY (1844) 11.
- ⁹⁶ SZÉCHENYI írja: „*Csak a szövetséges Amerikának jutott azon teljes szerencse [...] sokszor próbált experimentek után [...] legkisebb belforrás nélkül rögtön józanul élni a szabadsággal*”, nem úgy „*mint Britannia [hosszadalmas tapogatásiban]*” vagy „*az 1789-i Gallus otromba függetlenségi vadászatiban [...]*” Töredékek Gróf Széchenyi István fennmaradt kézírataiból. Közli TÖRÖK János. Első kötet. *Hunnia*. Heckenast, Pest, 1858. 238–239.
- ⁹⁷ Ehhez: HAFFNER, Sebastian (2010): *Poroszország egy porosz szemével*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 148–178.

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

- ⁹⁸ GERGELY András Széchenyi reformterveit Stein báróéval veti egybe: *Magyarország története V. köt.* 682. A titkosrendőrség jelentése szerint a városok ügyében kiküldött deputáció Steinnek a városokról szóló 1808. november 19-i edictumát vette mintának. TAKÁTS (1932) 225.
- ⁹⁹ Szalay László „az angol *institutio helyett*” a franciát ajánlja. ANGYAL (1914) 16.
- ¹⁰⁰ VAY (1844) 71.
- ¹⁰¹ Uo. 82.
- ¹⁰² Uo. 34–35.
- ¹⁰³ Uo. 36–40.
- ¹⁰⁴ Uo. 75–77.
- ¹⁰⁵ Uo. 49–50.
- ¹⁰⁶ Uo. 51.
- ¹⁰⁷ FÜLÖP Géza (1978): *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 135.
- ¹⁰⁸ VISZOTA Gyula (1906): *Tagajánlások az Akadémiában.* (A megalakulástól 1847-ig.) Akadémiai értesítő 17. köt. 631.
- ¹⁰⁹ *Honderű*, 1. évf. 8 sz. 1843. febr. 25. 278.
- ¹¹⁰ *Életképek*, 3. évf. 3. sz. 1845. jan. 18. 90–91.; 8. sz. 1845. febr. 22. 278.
- ¹¹¹ *Hírnök*, 8. évf. 99. sz. 1844. december 13.
- ¹¹² Nehezen magyarázható, hogy az összefoglaló munkákban ennek nincs nyoma. HORVÁTH Mihály *Huszonöt év Magyarország történelméből* című, máig jól használható műve Vay Dánielnek nevét sem írja le, atyjáét, Vay Ábrahámét, ki bár az ellenzék mellett, de keveset szólt, igen. HORVÁTH (1887) III. köt. 290.
- ¹¹³ *Főrendiházi napló* 7–8. A sérelmek előadása törvényen alapult. 1791. XIII. tc.: „Hogy [...] az ország egyetemes karainak és rendjeinek összes igazságos sérelmei minden országgyűlésen valósággal és múlhatatlanul orvosoltassanak [...] arról ő királyi felsége jóváindóra is minden körülmények közt [...] gondoskodni fog.”
- ¹¹⁴ 1791. X. tc.: „[...] Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetően [...] független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró [...] tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányzandó ország”.
- ¹¹⁵ HORVÁTH (1887) 287–290.
- ¹¹⁶ *Főrendiházi napló* 9–12.
- ¹¹⁷ *Főrendiházi napló* 112–116. Ismereteim szerint Vay Dániel 1847/48-as országgyűlési szereplését egyedül Dénes Iván Zoltán méltatja. DÉNES (1989) 161.
- ¹¹⁸ Vö. 9. jz.
- ¹¹⁹ László öccse előbb a 16. Károlyi huszárezred főhadnagya, majd a 7. Reuss huszárezred századosa. Mihály öccse a 10. Vilmos huszárezred századosa. 1848 decemberétől súlyos sebesülése miatt harcképtelen. BONA Gábor (1998): *Kossuth Lajos kapitányai.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 635–636. Összesen négy Vay fiú szolgált honvédtisztként.
- ¹²⁰ Ezt csupán a rövid, a tévedéseket egymástól átvevő nekrológok említik.
- ¹²¹ Vö.: 12. jz. Ábrányi Alajos 1853-ban hunyt el.
- ¹²² Sárospataki Füzetek, 1859. május 983.; SZENDREI János (1911): *Miskolc város története és egyetemes helyirata.* Kiadja Miskolc: A város közönsége. Budapest, V. köt. 352.
- ¹²³ KÁSZONYI (1977) 479.
- ¹²⁴ Uo. 467.
- ¹²⁵ Uo. 483.
- ¹²⁶ *Budapesti Közlöny* 3. évf. 6. sz. 1869. január 9. 179.
- ¹²⁷ *Budapesti Közlöny* 3. évf. 1869. október 16. 3488. Uo. 4. évf. 1870. március 16. VI. Uo. 5. évf. 1871. március 9. 1228. Uo. 13. évf. 1879. június 17. 4742.
- ¹²⁸ Sárospataki Füzetek 1859. 983.
- ¹²⁹ *Budapesti Közlöny* 5. évf. 1871. augusztus 24. 4354.
- ¹³⁰ BOROVSKY Samu (1900): *Magyarország városai és vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye.* Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 340.
- ¹³¹ Klimkovics Ferencz. In: *Vasárnapi Újság* 36. évf. 17. sz. 1889. április 28. 273.
- ¹³² „Vay Dániel, Teleki Sándor grófok, akik szerettek itt élni, le is tették a címeiket. A civis annál többre becsülte őket”. *Budapesti Hírlap* 12. évf. 205. sz. 1892. július 25.
- ¹³³ *Ország–Világ* 5. évf. 1884. szeptember 6. 577–578.
- ¹³⁴ *Budapesti Hírlap* 13. évf. 215. sz. 1893. augusztus 6. Vay Dániel nekrológiájából.
- ¹³⁵ *Vasárnapi Újság* 24. évf. 39. sz. 1877. szeptember 30. 620.
- ¹³⁶ Uo. 24. évf. 51. sz. 1877. december 23. 816.
- ¹³⁷ Uo. 24. évf. 52. sz. 1877. december 30. 835–836.
- ¹³⁸ Uo. 29. évf. 20. sz. 1882. május 14. 314.
- ¹³⁹ Uo. 34. évf. 24. sz. 1887. június 12. 403.
- ¹⁴⁰ Uo. 37. évf. 18. sz. 1890. május. 4. 918.
- ¹⁴¹ A *Vasárnapi Újság* írja: A „*Debreceni Ellenőr*” nyomdájában „*Magyarország történetének*” füzetes kiadása indult meg. [...] Havonként három füzet fog megjelenni a munkából. [...] Előfizetheti 36 füzetre 5 frt 40 krral [...] Debrecenben. Egy füzet ára 15. kr. 35. évf. 38. sz. 1888. szeptember 16. 629. A *Budapesti Hírlap*ból: Gr. Vay

Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország-történet
(Vay Dániel gróf útja a történetírásig)

nemcsak mint a múlt idők társadalmának nagy alakja ismeretes előttünk, hanem mint az irodalom kiváló munkása [...] Magyarország népszerűen megírt története valóban egy úrt fog betölteni.” Az előfizetők díszes olajszínyomatot kapnak. 8. évf. 269. sz. 1888. szeptember 29.

¹⁴² Például Rákóczi Ferenc esküjét, melyet vezérlő fejedelemmé választása alkalmából a szövetkezett rendeknek tett „Vay Ádám örökösének tulajdonában lévő okmányból” közli. *Magyarország története* 2. köt. 393. Hivatkozik Károlyi Sándor – eredetiben már nem tanulmányozható – Vay Ádámnak írott levelére, melyben panaszkodik a zsbói csatavesztés után őt ért méltatlan vádak miatt. Uo. 399. A berkeszi levéltár sorsához lásd 29. jz. Az ónodi országgyűlésről írva tudatja, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak egy másolata a Nemzeti Múzeumban „Diarium et articuli conventus onodiensis” cím alatt látható. Uo. 417.

¹⁴³ *Magyarország története* 2. köt. 429.

¹⁴⁴ *Magyarország története* 1. köt. 349.

¹⁴⁵ Uo. 1. köt. 42.

¹⁴⁶ Uo. 2. köt. 32. *Mátyás utolsó napjairól* címmel cikket is közölt. *Ország-Világ* 5. évf. 1884. február 16. 107.

¹⁴⁷ Uo. 1. köt. 7.

¹⁴⁸ Uo. 40.

¹⁴⁹ Uo. 61.

¹⁵⁰ Uo. 57.

¹⁵¹ Uo. 164.

¹⁵² Uo. 180.

¹⁵³ Uo. II. köt. 14–15.

¹⁵⁴ Uo. 187.

¹⁵⁵ Uo. 180.

¹⁵⁶ Uo. 229.

¹⁵⁷ Uo. 135–136.

¹⁵⁸ Uo. 200.

¹⁵⁹ Uo. 254.

¹⁶⁰ Uo. 295.

¹⁶¹ Uo. 384–385.

¹⁶² Uo. 386.

¹⁶³ *Magyarország története* III. köt. 19.

¹⁶⁴ Uo. 46.

¹⁶⁵ Uo. 47.

¹⁶⁶ Uo. 54.

¹⁶⁷ Uo. 69–70.

¹⁶⁸ Uo. 75.

¹⁶⁹ Uo. 81.

¹⁷⁰ Uo. 92.

¹⁷¹ Uo. 116.

¹⁷² Uo. 462.

¹⁷³ *Budapesti Hírlap* 30. évf. 181. sz. 1910. július 31.

¹⁷⁴ *Vasárnapi Újság* 40. évf. 33. sz. 560–561. 1893. aug. 13. Nekrológok még: *Budapesti Hírlap* 13. évf. 215. sz. 1893. augusztus 6.; *Fővárosi Lapok* 29. évf. 216. sz. 1893. aug. 7.